Δ.Π.Θ - ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ - ΔΙΑΛΕΞΗ

Διερευνήσεις της έννοιας της αντίληψης του χώρου

"Από τον τόπο στο τοπίο"

Περυτειζή Χρισπάννα

Διερευνήσεις της έννοιας της αντίληψης του χώρου
“Από του τόπο στο τοπίο”

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Εισαγωγή στην Αρχιτεκτονική Έρευνα

Ακαδημαϊκό Έτος: 2012-2013

Επιβλέποντες Καθηγητές: Πατρίκιος Γ., Κεβεντζίδης Κ.,

Θωμάς Ν.

Φοιτήτρια: Περντετζή Χριστιάννα Α.Μ: 601067

Ξάνθη, Φεβρουάριος 2013

Περιεχόμενα

Εισαγωγή 12

I. Τόπος 18
- Κατοικώντας σε τόπους..... 19
- Χαρακτηριστικά του τόπου..... 37

II. Τοπίο..... 54
- Ετοιμολογία, Ερμηνεία, Ιστορία..... 55
- Φύση και τοπίο.....62
- Σύγχρονες ερμηνείες και τάσεις..... 71

III. Σαντορίνη..... 89
- Ως προς τα φυσικά στοιχεία της..... 92
- Η κατοίκηση στη Σαντορίνη..... 99
- Οι ξερολιθιές..... 103
- Οι αμπελώνες..... 119
- Η κάναβα..... 127

Εν δυνάμει κατακλείδα..... 136

Ένα ταξίδι..... 140

Εισαγωγή

Ο χώρος, αποτελεί μια αφηρημένη συμβατική συνθήκη που βιώνεται αυθόρμητα, ως ένα αυτάρκες δεδομένο περιβάλλον, ως μια απόλυτη βάση αναφοράς, ένας υποδοχέας, που θα εξακολουθούσε να υπάρχει ακόμα κι αν αφαιρούσαμε τα υποκείμενα, που τον "κατοικούν".

Η έννοια του χώρου και η αντίληψη του, λοιπόν, αφορούν μία υποκειμενική πραγματικότητα, που εξαρτάται από διάφορους παράγοντες. Ο άνθρωπος στη συνεχή προσπάθεια του να ορίσει, να κατανοήσει και να ερμηνεύσει το περιβάλλον στο οποίο "κατοικεί", ουσιαστικά αναλύει και περιγράφει την εμπειρία του χώρου και όχι τον χώρο καθ' εαυτό. Αυτή η εμπειρία φαίνεται να αποτελεί το κλειδί, με το οποίο εισάγεται στη συζήτηση η έννοια του τόπου ως βιωμένου χώρου. Ο άνθρωπος ανέκαθεν είχε την τάση να αναζητά τις αιτίες των πραγμάτων και μιλώντας για πράγματα, στην προκειμένη περίπτωση, εννοούνται τα χωρικά ερεθίσματα. Ο άνθρωπος αποκτά υπόσταση μέσα από τον περιβάλλοντα χώρο του. Για το λόγο αυτό επιχειρεί ασυνείδητα μέσω του "κατοικείν", να ορίσει τον εαυτό του μέσα στον κόσμο. Η

ψυχολογία δηλαδή, του χώρου δημιουργεί τη σαφή διάκριση ανάμεσα στους δύο συγγενείς όρους "χώρος" και "τόπος".

Ερωτήματα όπως, γιατί ένας τόπος αποπνέει γαλήνη, προκαλεί συγκίνηση, ηρεμία ή αντίθετα φόβο, αποστροφή, γενικότερα ενδιαφέρον οποιασδήποτε χροιάς και τι σημαίνει ο τόπος για τον άνθρωπο και ποιά είναι η σχέση του ανθρώπου με αυτόν, δηλαδή του βιώματος με τον τόπο και όλος αυτός ο κόσμος των αισθημάτων και της φαντασίας πώς διαπλάθεται σε σχέση με αυτόν, αποτέλεσαν την αφορμή της έρευνας. “Ο χώρος, το δοχείο το οποίο εμπεριέχει όσα βλέπουμε είναι το θεμέλιο της ζωής μας, της δράσης μας. Ένα μέρος της όμως λαμβάνει χώρα κάπου αλλού. Αυτό το αλλού αναζητάμε στα όρια, στα σκοτάδια, στο υποσυνείδητο, εκεί που ο άνθρωπος αλλάζει σαν αποτέλεσμα της μεταβολής που παρατηρεί γύρω του.”[1] Κατ’ αυτό τον τρόπο, τόπος και άνθρωπος

[1] http://www.ntua.gr/archtech/forum/sideris/sideris_keimeno.htm
Ν. Σιδέρης, Αρχιτεκτονική και Φαντασίωση, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδων “ Σχεδιασμός- Χώρος- Πολιτισμός”, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2005

αποτελούν ένα σύστημα, που όταν μεταβάλλεται ο ένας παρονομαστής επηρεάζεται και ο άλλος, υπάρχει δηλαδή μια αέναη αλληλοεπίδραση μεταξύ τους.

Με αφετηρία τα παραπάνω ερωτήματα, θα γίνει μια προσπάθεια να διερευνηθεί η σημασία της έννοιας του τόπου και του τοπίου, όσον αφορά την αντίληψη του ανθρώπου για το χώρο. Ενταγμένη η έρευνα σε αυτό το πλαίσιο, αναζητά τη σχέση του τόπου με το “είναι”, τον τρόπο που ο τόπος σχετίζεται με την έννοια της κατοίκησης και της οικοδόμησης και μελετά την αλληλοεπιρροή των δύο εννοιών, τόπου και τοπίου. Στη σύγχρονη ακαδημαϊκή προσέγγιση, η σχέση του τόπου με το τοπίο εμφανίζεται με διαφορετική δυναμική. Ποιές συνιστώσες συμβάλλουν στη δημιουργία αυτής της σχέσης; Το τοπίο είναι μια εικόνα, μια καρτποστάλ ή πρόκειται για μια έννοια που έχει βαθύτερο περιεχόμενο; Και αν ναι, ποιοί παράγοντες το επηρεάζουν και ποιοί το συνθέτουν; Δημιουργός του τοπίου είναι μόνο ο άνθρωπος ή και ο τόπος ή μήπως και ο πολιτισμός; Στηριζόμενοι στην ύπαρξη μιας εννοιολογικής συγγένειας μεταξύ του τόπου και του τοπίου υπάρχει μια υπόθεση για το τοπίο, που αναφέρεται στο “βλέμμα” που διαμορφώνεται στον καθένα τόσο μοναδικά και

διαφορετικά ταυτόχρονα, μέσω του βιώματος και αφορά αυτή την ιδιαίτερη αίσθηση, που ένας συγκεκριμένος τόπος δημιουργεί σε αυτούς που τον βιώνουν, είτε επειδή ζουν σε αυτόν, είτε επειδή τον επισκέπτονται, είτε, ακόμη, και επειδή απλώς τον σκέπτονται.

Στο πρώτο μέρος της έρευνας επιχειρείται μια θεωρητική διερεύνηση σε επίπεδο εννοιολογικό σε σχέση με τις γενικότερες προσεγγίσεις αλλά και τη σύγχρονη ακαδημαϊκή προσέγγιση, σχετικά με τον τόπο και το τοπίο. Στη συνέχεια, στο δεύτερο μέρος, αναλύεται εκτενέστερα ο τρόπος ανάγνωσης της έννοιας του τοπίου από διαφορετικές σκοπιές και εκτίθεται προσωπική θέση προσέγγισης του θέματος, όπως προέκυψε ως συμπέρασμα από τη μέχρι εδώ έρευνα.

Στο στάδιο αυτό, θα γίνει μια απόπειρα, τα ερωτήματα που προκύπτουν να απαντηθούν και μέσω ενός συγκεκριμένου παραδείγματος, αυτού της Σαντορίνης, προκειμένου η συζήτηση να αποκτήσει πιο απτές πτυχές. Ο λόγος που επιλέχθηκε ως παράδειγμα η Σαντορίνη εντοπίζεται στο γεγονός ότι αυτός ο τόπος είναι γνωστός τουριστικός προορισμός παγκοσμίως και αφορά ένα τοπίο διαφημισμένο σε καρτποστάλ, πίνακες και φωτογραφίες.

Παρόλο όμως, που αποτελεί τουριστικό κέντρο, υπάρχουν πτυχές αυτού του τόπου, που παραμένουν ανεξερεύνητες και άγνωστες και που θα περιγραφούν στο κείμενο αυτό. Έτσι, το ενδιαφέρον εστιάζεται στο κατά πόσο νέες αφηγήσεις μπορούν να παράξουν νέα τοπία και τίθεται το ερώτημα εάν, μέσω μιας ανάγνωσης και κατανόησης του συστήματος που λειτουργεί ένας τόπος συνθέτεται εκ νέου ή και αναδιαμορφώνεται το τοπίο που τον περιγράφει.

Η σκοπιμότητα της έρευνας εμφανίζεται στη διερεύνηση και κατανόηση των σχέσεων του τόπου με το τοπίο και στην ανάπτυξη μιας συζήτησης, καθώς και σε μια εσωτερική εκ των υστέρων ανασκόπηση σχετικά με το τοπίο και τα συμφραζόμενα του.

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Ι. Τόπος.

Ο χώρος είναι μια αμφιβολία, πρέπει συνεχώς να του μαρκάρω, να τον ονοματίζω, δεν είναι ποτέ δικός μου, ποτέ δε μου έχει δοθεί, πρέπει να τον κατακτώ συνεχώς... Γράφω προσπαθώ σχολαστικά να συγκρατήσω κάτι, να αποσπάσω συγκεκριμένα ψυχία από το κενό καθώς σχηματίζεται, ν' αφήσω κάπου ένα ίχνος, ένα σημάδι... κάποια στίγματα.

Georges Perec

Κατοικώντας σε τόπους.

Προσεγγίζοντας την έννοια του τόπου, μας έρχονται στο νου χώροι, που βιώνονται από τον άνθρωπο, που διαδραματίζεται μέσα τους η ανθρώπινη ζωή και η ανθρώπινη παρουσία γίνεται το κέντρο του κόσμου.

Οι ερμηνείες του χώρου με πρωταγωνιστή τον άνθρωπο, στηρίζονται στον τρόπο, που τον βιώνει. Μέσω της κατοίκησης, ο άνθρωπος μετουσιώνει το χώρο σε τόπο, αφού ξεκινά να τον ορίζει, να τον χαρακτηρίζει, να του αποδίδει νοήματα και αξίες, έχοντας τον ήδη οικειοποιηθεί.

"Όταν μιλούμε περί ανθρώπου και χώρου, τούτο ακούγεται ως εάν ο άνθρωπος βρισκόταν στη μια μεριά και ο χώρος στην άλλη. Αλλά ο χώρος δεν είναι για τον άνθρωπο κάτι που βρίσκεται απέναντί του. Δεν είναι ούτε εξωτερικό αντικείμενο ούτε εσωτερικό βίωμα. Δεν

υπάρχουν οι άνθρωποι και επιπλέον ο χώρος…"[2] "Όταν κάτι συμβαίνει λέμε "λαμβάνει χώραν". Αυτό σημαίνει ότι ο τόπος αποτελεί ουσιαστικό κομμάτι του ζωντανού κόσμου. Έτσι δεν έχουμε "ζωή" από τη μία πλευρά και "τόπο" από την άλλη, αλλά έχουμε να κάνουμε με ένα ολοκληρωμένο σύνολο"[3] Ο χώρος ξεκινάει εσωτερικά και καταλήγει εσωτερικά, γιατί ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον κόσμο μέσω της δικής του, ξεχωριστής πραγματικότητας. Ουσιαστικά, αυτό που αντιλαμβάνεται κάθε φορά, είναι αυτό που καθρεπτίζεται από τον ίδιο, όπως είχε αναφέρει και ο Noel Arnaud "Είμαι ο χώρος που βρίσκομαι".

Ο χώρος από την ανθρώπινη σκοπιά δεν είναι μια αφηρημένη τοποθεσία, αλλά ένα σύνολο υλικών πραγμάτων, που συνοδεύονται από άυλα φαινόμενα, τα οποία μεταφέρονται στο χώρο μέσω της ανθρώπινης παρουσίας. Ο χώρος αρχίζει να αποκτά λειτουργίες, όνειρα, προσδοκίες, συναισθήματα, σημασίες, που

---

[2] M. Heidegger, Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι, Μτφ: Γ. Ξηροπαΐδης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ. 59

[3] Σταύρος Σταυρίδης, Συμβολική σχέση με το χώρο, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1990, σελ.103

πριν βιωθεί από τον εκάστοτε άνθρωπο, τίποτα από αυτά δεν τον χαρακτήριζε και τότε συνειδητοποιεί κανείς πως δε μιλά για το χώρο, αλλά για τον τόπο.

"Η πιο θεμελιώδης ανάγκη του ανθρώπου είναι να βιώσει την ύπαρξή του ως κάτι που έχει νόημα"[4] και το νόημα αυτό εκφράζεται με το αίσθημα της ταύτισης, με το αίσθημα του "ανήκειν". Παράλληλα, το ενδιαφέρον του για το χώρο έχει ρίζες υπαρξιακές κι αυτό έχει ως αποτέλεσμα να ορίζει τον εαυτό του σε σχέση με το περιβάλλον του, φέροντας νόημα, τάξη και αξίες σε ένα κόσμο υλικό, σε ένα κόσμο γεγονότων και εικόνων.

[4] Christian Norberg – Schulz, Genius Loci, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 2009, σελ. 182

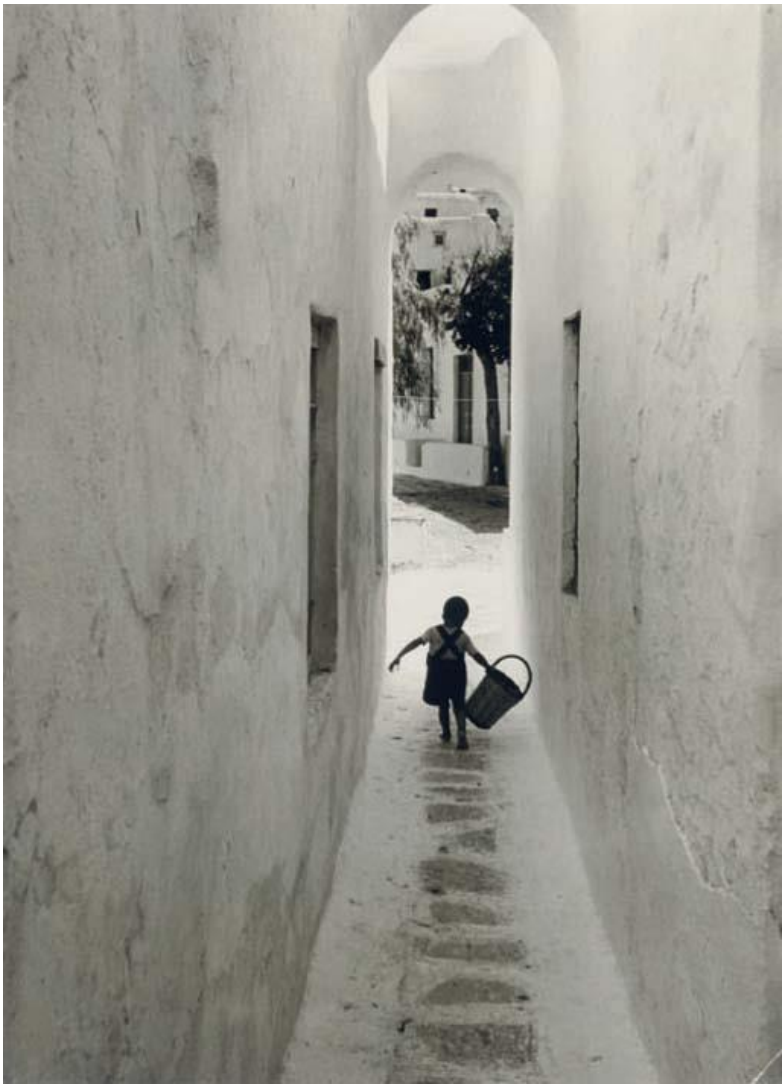

Πηγή: Διαδίκτυο

Ο χώρος, έτσι όπως τον
συλλαμβάνει η φαντασία, δεν έχει πια σχέση με του αδιάφορο χώρο που παραδίνεται στο μέτρο και στο λογισμό του γεωμέτρη. Είναι ένας βιωμένος χώρος. Βιωμένος όχι μόνο στη θετικότητα του, αλλά και με όλες τις μεροληψίες της φαντασίας το χαρακτηριστικό του είναι ότι σχεδόν πάντα μας γοητεύει.[5]

Gaston Bachelard

[5] G. Bachelard, Η ποητική του χώρου, μτφ: Ε. Βέλτσου, Ι. Χατζηνικολή, Εκδ: Χατζηνικολή, Αθήνα, 1982, σελ. 25

Κατά τον Heidegger το “είναι” και το “κατοικείν” συνδέονται με έναν τρόπο, που η έννοια του “είναι” προσεγγίζεται μέσω του τόπου. Η οντολογία δηλαδή, προσεγγίζεται μέσω της τοπολογίας και ο τόπος, θεωρείται ως το μέσον εντός του οποίου είναι υποχρεωμένη να συντελεστεί κάθε ανθρώπινη εμπειρία[6]· Είναι το μέσο, που φανερώνει την εννοιολογική υπόσταση του “είναι”.

Το ανθρώπινο σώμα ριγμένο μέσα στο περιβάλλον της Γης, αναπτύσσει τις αισθήσεις του, οι οποίες το συνδέουν με τον εξωτερικό κόσμο και μέσω αυτών έπειτα αναλύει και ερμηνεύει, τα ερεθίσματα που δέχεται. Όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης: “Από την αίσθηση δημιουργείται μνήμη και από τη μνήμη εμπειρία. Η μνήμη δεν είναι τίποτα άλλο παρά διαδικασία ανάκλησης του παρελθόντος, με μέσο τις αισθήσεις.”[7] Ο Σωκράτης αναφέρει ότι οι αισθήσεις

---

[6] Ξηροπαΐδης Γ., Κονταράτος Σ., Κοτιώνης Ζ., Σεμινάριο,” Περί του τόπου: Απόπειρα μιας εννοιολογικής προσέγγισης”, 2009-10

[7] Αριστοτέλης, Μετά τα φυσικά, μτφ: Β. Κάλφας, Εκδ: Πόλις, Αθήνα, 2009

είναι η σύνδεση της φύσης, μέσω του εγκεφάλου, με το σώμα. Ο Πλάτωνας θεωρούσε ότι, ο κόσμος κατανοείται μέσω των αισθήσεων και εξελίσσεται μέσω των μαθηματικών. Αφού επικοινωνήσει ο άνθρωπος με το περιβάλλον γύρω του μέσω των αισθήσεων, αποκωδικοποιεί ό, τι ερέθισμα δεχτεί, μέσω της νόησης και αυτό που παράγεται τότε, ονομάζεται αίσθημα, όπου βάσει του αισθήματος αξιολογεί και χαρακτηρίζει καταστάσεις.

Ο Kant θεωρεί, όταν διατυπώνει την πρόταση «ο ήλιος θερμαίνει την πέτρα», ότι δημιουργείται μια σύνδεση ανάμεσα σε δύο αισθητηριακές εποπτείες: την εποπτεία του ήλιου και αυτήν της θερμότητας της πέτρας. Η σχέση αυτή είναι σχέση αιτίας. Ιδρύοντάς την όμως, έχει ήδη ξεπεραστεί το στάδιο της εποπτείας, δηλαδή ο άνθρωπος δεν αντιλαμβάνεται μόνο τα αντικείμενα, αλλά παράλληλα, τα σκέφτεται. “Σκέφτομαι”, συνεπώς, σημαίνει “εφαρμόζω στο συγκροτημένο από τις μορφές του χώρου και του χρόνου κόσμο των αισθήσεων, σχέσεις σαν αυτή της

αιτιότητας”.[8] Αυτό σημαίνει πως, πέρα από την αμεσότητα που χαρακτηρίζει την εμπειρία βάσει των αισθήσεων, ενυπάρχει σε αυτή και μια διαδικασία ανάλυσης των ερεθισμάτων και αυτή η ανάλυση σχετίζεται με την ταυτότητα του εκάστοτε ανθρώπου, με αυτό δηλαδή που πρεσβεύει ως οντότητα, ως “είναι”.

Βιώνοντας μια εμπειρία στο χώρο αποκτούμε μία διττή ταυτότητα, λειτουργούμε αυθόρμητα, ως δέκτης πληροφοριών, αλλά και ως πομπός, όπου ανάμεσα σε αυτές τις δύο ιδιότητες, ενυπάρχει και το στάδιο της επεξεργασίας των ερεθισμάτων, της νοητικής διεργασίας, που τις επηρεάζει εξίσου.

[8] Γεράσιμος Βώκος, Άρθρο, Ο φιλόσοφος της νέας εποχής Η κριτική του καθαρού λόγου, Το Βήμα, 25.04.2004, http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=158503

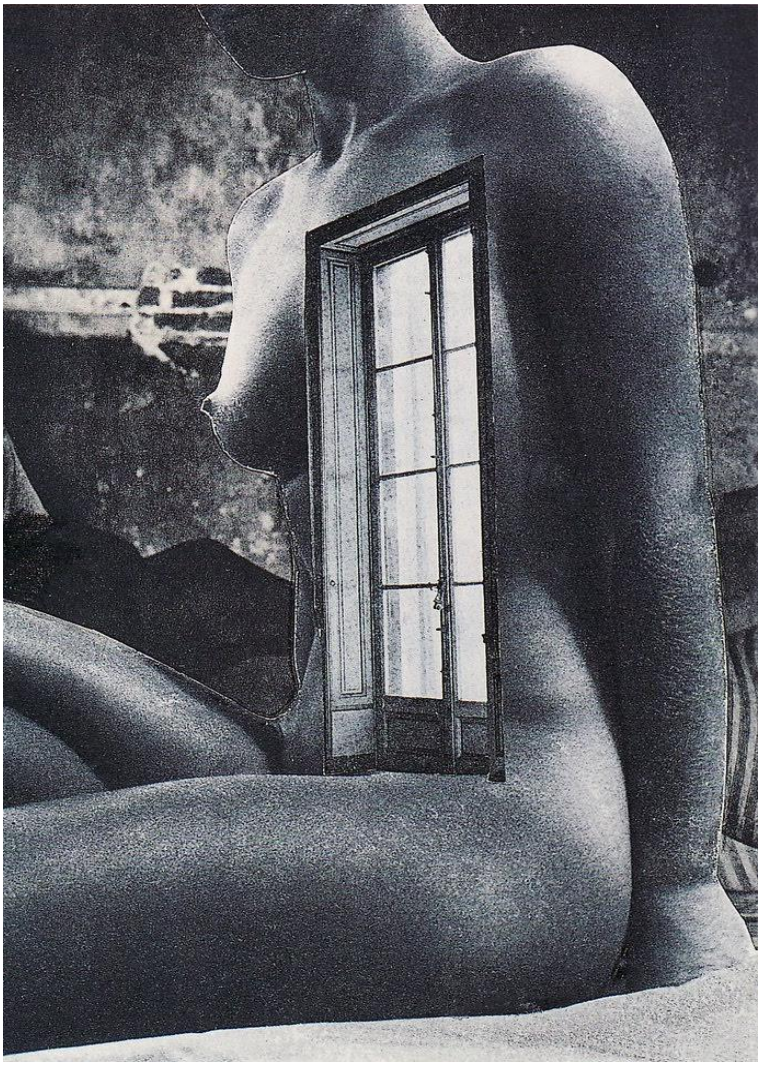

Πηγή: Διαδίκτυο

Ο Pallasmaa αναφέρει πως ο άνθρωπος δανείζει στο χώρο τα συναισθήματα του και ο χώρος δανείζει στον άνθρωπο την αύρα του.[9]

Αυτή η διττή ταυτότητα που αποκτά ο άνθρωπος σε σχέση με τον τόπο, συναντάται και σε πιο πρακτικό επίπεδο. Το περιβάλλον, φυσικό ή κοινωνικό, δημιουργεί ένα πλαίσιο ζωής στο οποίο ενυπάρχει η προσωπική και η συλλογική ταυτότητα. Οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν με αυτό, καθώς διαμορφώνεται η ζωή τους βάσει αυτού και παράλληλα το διαμορφώνουν βάσει των δραστηριοτήτων τους. Μέσα από αυτή τη ζωτική σχέση μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος διαμορφώνεται και η κουλτούρα, ο τρόπος ζωής ακόμα και η προσωπικότητα. Για το λόγο αυτό οι κάτοικοι ενός τόπου αποτελούν συστατικά στοιχεία στο χαρακτήρα και στην ταυτότητα του. “Η ζωή δίνει λοιπόν χαρακτήρα στον τόπο. Το βίωμα εννοημένο όχι απλά σα μια προσωπική περιπέτεια, αλλά σα μια έκφραση θεμελιακών καταστάσεων της ζωής, θεμελιακών εμπει-

[9] Juhani Pallasmaa, The eyes of the skin, Wiley-Academy, Great Britain, 2005

Πηγή: Διαδίκτυο

ριών της ανθρώπινης ιδιότητας, είναι εκείνο που ενσαρκώνεται στους τόπους, εκείνο που τους χαρακτηρίζει αλλά και χαρακτηρίζεται από αυτούς. Έτσι το “κατοικείν” στην πιο γενική του έννοια είναι μια θεμελιώδης έκφραση της ζωής.”[10]

Ο άνθρωπος μέσω της κίνησης, των αισθήσεων, της νόησης, της ψυχολογίας δημιουργεί αισθαντική σχέση με το χώρο.

[10] Σταύρος Σταυρίδης, Συμβολική σχέση με το χώρο, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1990, σελ.103

"Η έννοια, που δίνει έμφαση στη βιωματική - υπαρξιακή υπόσταση του χώρου είναι η έννοια του τόπου."[11] Ο άνθρωπος "κατοικεί" με ένταση, επενδύει στους τόπους συναισθηματικά, ιδεολογικά, κοινωνικά καθώς και οικονομικά με αποτέλεσμα να δίνει ψυχή, ζωή σε φυσικά αντικείμενα όπως τα δέντρα, τους βράχους, τις πέτρες, καθώς αντιμετωπίζονται ως ζώντα. Αυτή η συμμετοχική σχέση περιβάλλοντος και ανθρώπου εκφράζεται και λεκτικά με τη χρήση τοπωνυμίων, όπου στο στάδιο αυτό συνειδητοποιεί κανείς πως μιλώντας για τα στοιχεία ενός τόπου φαίνεται σα να αναφέρεται σε ανθρώπους με δική τους προσωπικότητα και χαρακτήρα, ικανά να επηρεάσουν συμπεριφορές, να δημιουργήσουν διαδρομές, να καθορίσουν συνήθειες.

Το αίσθημα του οικείου για έναν τόπο είναι κυριεύων συντελεστής. "Ο οίκος συνυφαίνει τον άνθρωπο με το χώρο του, τον στερεώνει, του δίνει ρίζες απαραίτητες

[11] ό.π., σελ.102

Andre Kertesz,(1894-1985)

για να καρποφορήσει."[12] Η φύση αποτελούσε ανέκαθεν το πιο "άμεσο" περιβάλλον της ανθρώπινης ύπαρξης. Το σώμα δε μπορεί να αφαιρεθεί από αυτό το περιβάλλον, έχει υπόσταση μέσα σε αυτό, είναι τμήμα της, όπως και η φύση δε σταματά εκεί που ξεκινά η ανθρώπινη ύπαρξη, αντιθέτως η φύση βρίσκεται "μέσα" στον άνθρωπο και είναι στενά συνδεδεμένη με το αίσθημα του οικείου. Η ζωή του ανθρώπου ξεκινά από μια εμβρυακή κατάσταση, όπου η μήτρα αποτελεί την πρώτη μορφή κατοικίας του, που τον περικλείει και τον "περιέχει". Ο άνθρωπος επιδιώκει υπό μία έννοια να "περιέχεται", να ανήκει κάπου. Οπότε, αυτό το οικείο, το "άμεσο", το "καταφύγιο", προτρέπει και βοηθά την ανθρώπινη ύπαρξη, να βρει τον εαυτό της, να σταθεί στα πόδια της, ώστε να ανοιχτεί προς τον κόσμο.[13] Η έννοια του τόπου, ως βιωμένος χώρος, αποκρύπτει ένα βαθμό κτητικότητας και οικειότητας , αφού οι εμπειρί-

---

[12] Ι. Στεφάνου, Η φυσιογνωμία ενός τόπου, Ο χαρακτήρας της ελληνικής πόλης τον 21ο αιώνα, Ε.Μ.Π.& ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα, 2001

[13] M. de Beistegui, Thinking with Heidegger, Indiana University Press, USA, 2003, σελ.139

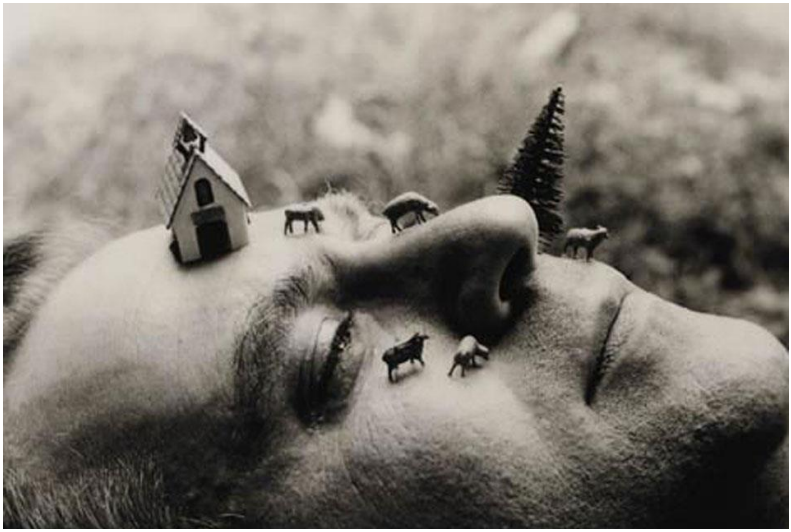

Πηγή: Διαδίκτυο

ες μας και τα βιώματα μας, πάντα θα εμπεριέχονται σε αυτόν σε μια προσπάθεια οικειοποίησης, αφού “οικειοποιούμαι” σημαίνει πως κάνω κάτι να ανήκει στον οίκο μου και θα αποτελούν για τον καθένα ξεχωριστά, χαρακτηριστικά αυτού του τόπου. “Η εικόνα του χώρου σαν ένα ατελείωτο άθροισμα από προσωπικές εμπειρίες, σα μέρη σφραγισμένα με βιώματα (“εκεί που γεννήθηκα”, “εκεί που γνώρισα τη γυναίκα μου”) είναι μια εικόνα ιδιαίτερα ισχυρή στην κοινωνία μας. Και ο καθημερινός λόγος και η λογοτεχνία είναι φορτωμένα με εικόνες τοποθεσιών, διηγήσεις γεγονότων που σημάδεψαν πόλεις και σπίτια, αστικά και φυσικά τοπία ταυτισμένα με συναισθηματικές καταστάσεις και μνήμες.”[14] Είναι σχεδόν αδύνατο, ένας άνθρωπος έχοντας ζήσει κάποιες εμπειρίες σε έναν τόπο, όταν τον ξαναεπισκεφθεί ή τον περιγράψει ή τον φανταστεί να μην έχει εικόνες από τις εμπειρίες του σε αυτόν, να μην τοποθετήσει τον εαυτό του και το περιβάλλον αυτό χρονικά, στο τότε.

[14] Σταύρος Σταυρίδης, Συμβολική σχέση με το χώρο, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1990, σελ.102

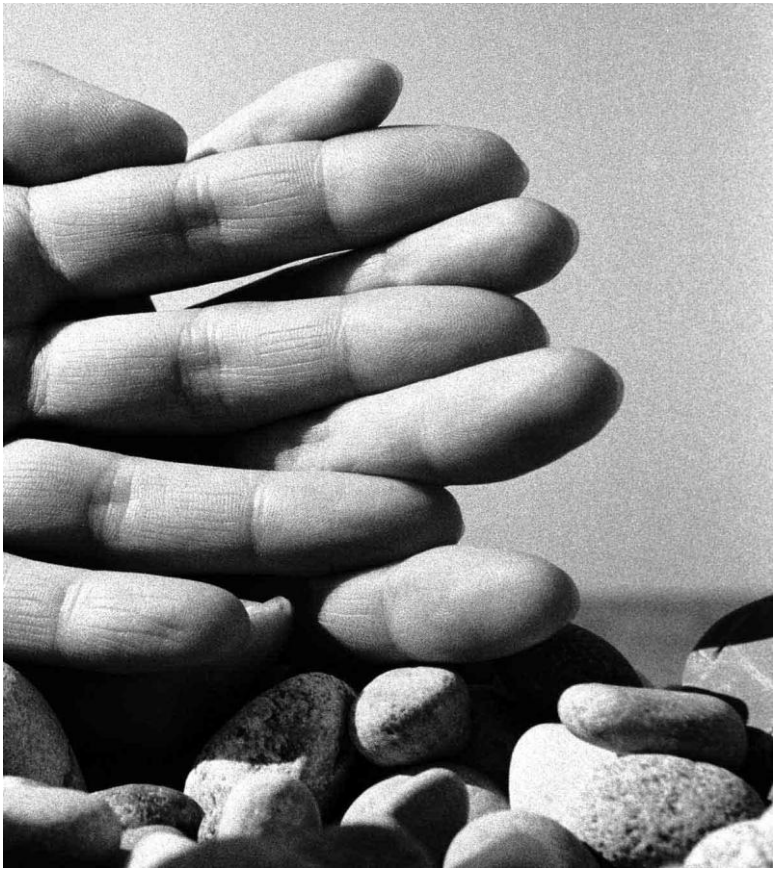

Bill Brandt

Κατ' αυτό τον τρόπο ο τόπος, έτσι όπως συντίθεται στον ανθρώπινο νου, ως μια εικόνα, παίρνει μορφή μέσω της ανάμνησης που αφορά ένα βίωμα, μια προσωπική εμπειρία και μια ιδιαίτερη επαφή με αυτόν.

Χαρακτηριστικά ενός τόπου.

Ένα κρύσταλλο, ένα λουλούδι, ένα κοχύλι αποσπώνται από τη συνήθη αταξία του συνόλου των αισθητών πραγμάτων. Γίνονται αντικείμενα προνομιούχα, που η όραση μας αντιλαμβάνεται περισσότερο κι ας είναι περισσότερο μυστηριακά για τη σκέψη μας από όλα τα άλλα αντικείμενα που αδιακρίτως παρατηρούμε.

Paul Vallery
Les Marveilles de la Mer

Ο τόπος είναι ένας χώρος, που έχει έναν ξεχωριστό χαρακτήρα, μια ιδιαίτερη ταυτότητα και αναδίδει "ατμόσφαιρα". Η λέξη ατμόσφαιρα πρωτοχρησιμοποιήθηκε για να περιγραφεί το αέριο που περιβάλλει τα ουράνια σώματα και αρχικά θεωρήθηκε ότι βγαίνει από τον πλανήτη, ότι είναι μέρος του. Ο Mark Wigley αναφέρει ότι η ατμόσφαιρα είναι ένα είδος αισθαντικής εκπομπής ήχου, φωτός, ζέστης, μυρωδιάς και υγρασίας.[15] Για έναν τόπο, όμως, η λέξη ατμόσφαιρα είναι αυτή, που τον χαρακτηρίζει και τον διαφοροποιεί από τον απλό αδιάφορο χώρο. Φυσικά, ο τόπος είναι χώρος, αλλά η ατμόσφαιρα, που αποπνέει είναι μια ιδιότητα, που του προσδίδει ταυτότητα, τον κάνει δηλαδή, ξεχωριστό, μοναδικό για αυτόν, που θα την κατανοήσει και θα ταυτιστεί με αυτή.

Οι άνθρωποι κατά πλειοψηφία, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, όταν τους δίνεται ένας χώρος στον οποίο επρόκειτο να κατοικήσουν, προσπαθούν να τον οικειοποιηθούν, να αφήσουν το

[15] Mark Wigley, Άρθρο, Η αρχιτεκτονική της ατμόσφαιρας, 11η διεθνής έκθεση αρχιτεκτονικής, Μπιενάλε Βενετίας, http://www.athensbysound.gr/ABS_catalogue.pdf

στίγμα τους, να γίνει κτήμα τους, να κατανοήσουν την ταυτότητά του, μέσω του χαρακτήρα του, που προσεγγίζεται και διαμορφώνεται διαφορετικά στον καθένα. Ο τόπος έχει τόσους χαρακτήρες, όσους οι άνθρωποι μπορούν να του προσδώσουν, να του αναγνωρίσουν.

Αυτό το ιδιαίτερο αίσθημα, "ο παλμός των ψυχικών χορδών", που ο εκάστοτε τόπος θα δημιουργήσει σε αυτούς που τον βιώνουν, είτε ως κάτοικοι, είτε ως επισκέπτες είτε, ακόμη, και φαντασιακά, νοητικά, επειδή απλώς τον σκέφτονται, είναι αυτό που θα συνδιαμορφώσει μαζί με άλλους παράγοντες τη βιωματική ταυτότητα ενός τόπου. Ο άνθρωπος δηλαδή κατασκευάζει μέσα του, μέσω μιας ασυνείδητης ψυχολογικής διεργασίας, το νόημα ενός τόπου. Όμως, δεν πρόκειται για μια μονόδρομη γραμμική νοητική κίνηση, που ξεκινά από τον άνθρωπο και καταλήγει στο χώρο. Αντίθετα, η γνώση της ιστορίας ενός τόπου "σε φέρνει" πιο κοντά σε αυτόν. Τα ίχνη του χρόνου σε έναν τόπο αποτελούν "πύλες επικοινωνίας" με το παρελθόν του, που γνωρίζοντας το, και σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε τόπου, συνθέτεται ένας

χαρακτήρας για αυτόν, που ο μόνος “μάρτυρας", που έχει τη δυνατότητα να πιστοποιήσει τη βιωματική ταυτότητα ενός τόπου, είναι αυτός που τον βιώνει μέσω της εμπειρίας του. Η γνώση της ιστορίας συμβάλλει στην κατανόηση και ερμηνεία ενός τόπου. Φωτίζει γεγονότα, αναδύει το γιατί ενός τόπου. Μέσω της ιστορίας, είναι σα να βλέπει κανείς αντίστροφα, καρέ-καρέ, μια ταινία και να προβάλλονται μπροστά του νοητικές εικόνες, που περιγράφουν το πως, το πότε και το γιατί αυτού του τόπου. Αυτό το αλληγορικό ξεφύλλισμα συμβάλλει στη διαμόρφωση του.

Οι τόποι παράγουν τους τομείς σημασίας τους, προκαλούν την ατμόσφαιρα που θα παραχθεί, το χαρακτήρα και το πνεύμα τους και παράλληλα αποκτούν ζωή από τις σκέψεις και τα συναισθήματα των προσώπων, που τους βιώνουν. Οι τόποι εκφράζουν αυτά που οι εμψυχωτές τους επιτρέπουν. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει στην τέχνη και τη λογοτεχνία, όπου βιώνει κανείς τη γέννηση και τη δημιουργία φαντασιακών τόπων. Για παράδειγμα ένας πίνακας ζωγραφικής, ένα τραγούδι, ένα βιβλίο έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που ανάλογα με το θεατή, ακροατή, αναγνώστη θα εκληφθούν

σε διαφορετικό τόνο, όπου εκεί ακριβώς έγκειται και η ποικιλία έκφρασης, στη διαφορετικότητα δηλαδή των αναγνωστών.

Ο χαρακτήρας είναι η ουσία των στοιχείων, που μορφοποιούν και προσδιορίζουν έναν τόπο. "Από τη μια πλευρά δηλώνει μια γενική συνολική ατμόσφαιρα, ενώ από την άλλη παραπέμπει στη συγκεκριμένη μορφή και υλική υπόσταση των στοιχείων, που προσδιορίζουν το χώρο"[16]. Θα μπορούσε να θεωρηθεί πως ο χαρακτήρας ενός τόπου προσδιορίζεται μέσω της υλικής και μορφολογικής σύστασης του. Παρόλα αυτά στην προσπάθεια να καταγραφούν τα στοιχεία εκείνα, που συνδιαμορφώνουν το χαρακτήρα ενός τόπου, απομονώνοντας κάθε φόρα μια ιδιότητά του, προκειμένου να αναλυθεί ως προς τα χαρακτηριστικά της, ο τόπος, ως ποιοτικό "καθολικό" φαινόμενο, καταλήγει να χάνει τη συμπαγή φύση του.

Η κατανόηση της ταυτότητας ενός τόπου παρομοιάζεται με τη γνωριμία με έναν άνθρωπο. Πρόκειται για μια

[16] Christian Norberg – Schulz, Genius Loci, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 2009, σελ. 16

διαδικασία, που προϋποθέτει χρόνο, ώστε να σκιαγραφηθεί η προσωπικότητα του άλλου, προκειμένου να μιλήσει κανείς για το χαρακτήρα του. Ο χαρακτήρας ενός τόπου αναγνωρίζεται, κατανοείται και ερμηνεύεται μέσω μιας εντύπωσης, που θα αποκομιστεί. Το αίσθημα που θα βιωθεί, ο μύθος, που θα πλαστεί για να τον περιγράψει και όλα τα παραπάνω εξαρτώνται από το βλέμμα, που θα τον διακρίνει και θα τον θεωρήσει για ποικίλους λόγους ιδιαίτερο. Η λέξη βλέμμα, δε νοείται εγκυκλοπαιδικά, υπό την έννοια της οπτικής διάστασης, της όρασης, αλλά υπό τη θεώρηση ότι "υπάρχει ένα εσωτερικό βλέμμα, ένα τρίτο μάτι το οποίο βλέπει τους πίνακες και τις διανοητικές εικόνες"[17], χωρίς να είναι απαραίτητο να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο πρόσληψης ερεθισμάτων, αποκλειστικά, η όραση. Αντιθέτως, στη διαδικασία αυτή, συμμετέχουν ενεργά όλες οι αισθήσεις, εφόσον πρόκειται για μια εμπειρία του χώρου, που μπορεί να βιώσει και ένας τυφλός, που όπως λέει ο Ντεκάρντ "οι τυφλοί βλέπουν

[17] Maurice Merleau – Ponty, Η αμφιβολία του Σεζάν, Το μάτι και το πνεύμα, Μτφ: Α.Μουρίκη, Νεφέλη, Αθήνα, 1991, σελ.71

με τα χέρια"[18]. Ο χαρακτήρας ενός τόπου εξαρτάται από το βλέμμα, αλλά και η ταυτότητα του τόπου επηρεάζει το βλέμμα, τον τρόπο δηλαδή που θα ειδωθεί, θα βιωθεί. Υπάρχουν δηλαδή χώροι, που με τη συμβολική διάσταση που λαμβάνουν κοινωνικά ή πολιτισμικά, επιβάλλουν ένα συγκεκριμένο συναίσθημα λόγω της ιδιαιτερότητας που έχουν χρηστικά, λειτουργικά. Για παράδειγμα, οι φυλακές, το δικαστήριο, η εκκλησία, το μοναστήρι, το νεκροταφείο, ή μια βιβλιοθήκη, ένα μουσείο, ο φάρος, είναι τόποι, που νοητικά, είναι ταυτισμένοι με συγκεκριμένες ενέργειες, άρα και συναισθήματα. Ένας τόπος, λοιπόν, που προορίζεται για συγκεκριμένο σκοπό δε μπορεί παρά να ταυτιστεί νοητικά με το χαρακτήρα αυτό, ακόμα κι αν κρύβει μέσα του καταστάσεις και χώρους που δεν αντιπροσωπεύονται από τον τίτλο που έχει πάρει. Στις περιπτώσεις αυτές η διαμόρφωση του χαρακτήρα ενός τόπου προηγείται του βιώματος σε αυτόν. Το κοινωνικά ή πολιτισμικά νοητικό κατασκεύασμα, που θα χαρακτηρίσει ένα χώρο, δεν προκύπτει από την

[18] ό.π., σελ. 80

Αυτίο είπε η αλεπού.

Ορίστε το μυστικό μου: Δε βλέπουμε καλά παρά μόνο με την καρδιά.

Η ουσία είναι αόρατη για τα μάτια.

- Η ουσία είναι αόρατη για τα μάτια, επανέλαβε ο μικρός πρίγκιπας, ώστε να το θυμάται[19].

Antoine de Saint-Exupery

Le petit prince

[19] Antoine de Saint - Exupéry, Le petit prince, 1946, σελ.72

Bill Brandt, Words to images

εμπειρία του βιώματος σε αυτόν κι όμως η δυναμική αυτής της ταυτότητας επηρεάζει και πολλές φορές υπερισχύει της βιωματικής ταυτότητας.

Η ταυτότητα του τόπου πέρα από το βλέμμα, επηρεάζει και τον τρόπο που θα κατοικηθεί. Τα φυσικά στοιχεία ενός τόπου, όπως είναι η τοποθεσία του (νησί, βουνό, πεδιάδα, βόρεια ή νότια), το ανάγλυφο και η γονιμότητα του εδάφους, το κλίμα, επηρεάζουν τον τρόπο συμπεριφοράς σε αυτόν.

"Ο χαρακτήρας και η ταυτότητα ενός τόπου εμφανίζονται ως το αποτέλεσμα της συνολικής και γιατί όχι συλλογικής αντίληψης, που αυτός ο τόπος προσφέρει στους κατοίκους, τους επισκέπτες, τους χρήστες, τους εραστές του"[20]. Αναλύοντας όμως, τον τρόπο που το βλέμμα διακρίνει την ατμόσφαιρα ενός τόπου, ως μια συνολική εικόνα που εμπεριέχει, πέρα από τη ματιά και γεύση, ήχο, μυρωδιά, υφή καταλήγει κανείς να αφηγείται για τον τόπο μέσω του τοπίου. Όταν δηλαδή, μέσω της εμπειρίας του βιώματος, το αίσθημα

[20] Ιωσήφ Στεφάνου, Περί τόπου και τοπίου, Ποιητική του τοπίου, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τεύχος 2009/45, σελ.61

που απορρέει και εκφράζεται ή διατυπώνεται, καταλήγει να περιγράφει συνολικά έναν τόπο τότε αρχίζει να παράγεται η έννοια του τοπίου. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και ανάμεσα στους ανθρώπους, όπου κατανοεί κανείς την ταυτότητα ενός ανθρώπου αναλύοντας το χαρακτήρα του. Αυτή η ανάλυση, όμως θα κρύβει μονίμως μια προσωπική θέση, μια προσωπική εκτίμηση, θα υπάρχει πάντοτε ένα φίλτρο μέσω του οποίου εκτιμάται ο χαρακτήρας του άλλου και μέσω του οποίου προσδιορίζεται η ταυτότητα του. Και σε αυτή την περίπτωση καταλήγει κανείς να κυριεύεται από το αναδυόμενο αίσθημα που του δημιουργείται και διαμορφώνει μια “εικόνα”, μια ταυτότητα, που ενώ φαινομενικά συμπεριλαμβάνει όλα τα στοιχεία του χαρακτήρα του, τελικά είναι πολλά εκείνα που παραμένουν εκτός αυτής της ελεγκτικής και ερμηνευτικής διάθεσης. Ο ίδιος τρόπος επεξεργασίας και ανάλυσης συμβαίνει και κατά τη δημιουργία του τοπίου, καθώς περιγράφει έναν τόπο.

“Ο τόπος νοείται σχεσιακά, παράγεται κοινωνικά, κατασκευάζεται πολιτισμικά, δομείται φαντασιακά, προσλαμβάνεται αισθητικά, περιγράφεται λεκτικά και

εικονικά."[21] Το αποτέλεσμα όλων αυτών των διεργασιών, που αφορούν τη νοητική πλέον επεξεργασία του τόπου, θα μπορούσε να ονομάζεται τοπίο. Το τοπίο δηλαδή, αποτελεί τη σύνθεση όλων εκείνων των πολιτιστικών πρακτικών που στοχάζονται, ερμηνεύουν και τέλος κατασκευάζουν αντιληπτικά τον τόπο.

[21] Α. Οικονόμου, Από τον τόπο στο τοπίο. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του ελληνικού νησιωτικού αγροτικού τοπίου μέσα από εθνογραφικά παραδείγματα, 23.01.2012

Marc Perez, Moon aime, (2011)

“Η εμπειρία του τόπου μπορεί να κυμανθεί στην κλίμακα από το μέγεθος ενός δωματίου σε μια ολόκληρη ήπειρο. Ανεξάρτητα, όμως από την κλίμακα, οι τόποι είναι ολοκληρωμένες οντότητες, συνθέσεις φυσικών και ανθρωποποίητων αντικειμένων, δραστηριοτήτων λειτουργιών και σημασιών. Αυτά τα στοιχεία συνθέτουν την ταυτότητα ενός ιδιαίτερου τόπου, αλλά δεν την καθορίζουν πλήρως. Είναι η ειδική ποιότητα της εσωτερικότητας και η

εμπειρία της ύπαρξης στον συγκεκριμένο τόπο που διακρίνουν τους τόπους στο χώρο. Αυτή η εσωτερικότητα μπορεί να απεικονιστεί σε μια φυσική μορφή, όπως μια μεσαιωνική πόλη, ή μπορεί να εκφραστεί στα τελετουργικά και τις επαναλαμβανόμενες δραστηριότητες που διατηρούν τις ιδιαίτερες ιδιότητες ενός τόπου. Αλλά προ πάντων σχετίζεται με την εμπειρία του τόπου".

Relph, Evidence of place in Electronic Space, 1997, σελ.7

Διακρίνει, λοιπόν, κανείς πως η ουσία του τόπου εξελίσσεται μέσω της εμπειρίας, του βιώματος. Τα φυσικά ή ανθρωπογενή στοιχεία τον χαρακτηρίζουν, τον καθορίζουν έως ένα βαθμό, αλλά μέσω της "κατοίκησης" σταθεροποιείται, αναδιαμορφώνεται και εξελίσσεται ο χαρακτήρας ενός τόπου.

Η έννοια του τόπου, είναι ένα μεγάλο πεδίο παγκόσμιας επαναπροσέγγισης σήμερα, που δεν απασχολεί μονάχα τους αρχιτέκτονες και τους ενασχολούντες με το χώρο. "Το μεγάλο στοίχημα που θα πρέπει να κερδίσουν οι πόλεις στην αυγή της τρίτης χιλιετίας – σε μια εποχή που η επικοινωνία δεν απαιτεί κατ' ανάγκη τη χωρική συνεύρεση- είναι να ξανακερδίσουν το ρεαλιστικό τόπο, να ξαναβρούν τις χαμένες του ποιότητες, την κλίμακα, τις αισθήσεις και εικόνες, τη βιωματική μνήμη, όλα εκείνα τα στοιχεία που δεν μεταφέρονται και δεν μεταβιβάζονται με κανένα ηλεκτρονικό τρόπο, να ξαναβρούν

τελικά την λησμονημένη “ηθική του τόπου”.”[22] Ο καθένας βέβαια μπορεί να κατανοήσει, πως αναζητώντας την ηθική ενός τόπου ανακαλύπτει κανείς τον τρόπο, τη συμπεριφορά, τη νοοτροπία που συντέλεσε στη δημιουργία του τόπου αυτού.

“Δείνον τε και χαλεπόν λήφθειναι ο τόπος”

Αριστοτέλης

“Είναι δύσκολο και σχεδόν ακατόρθωτο να κατανοήσουμε τι είναι τόπος.”

[22] Π. Νικηφορίδης, Π. Ταράνη, Ήπιες επεμβάσεις & προστασία ιστορικών κατασκευών, Πρακτικά 1ου εθνικού συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού, 4η εφορεία νεότερων μνημείων, ΤΕΕ, Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, σελ.61

ΙΙ. Τοπίο.

"Όταν η αγαπημένη κοιλάδα ατμίζει γύρω μου και ο κατακόρυφος ήλιος μένει ακίνητος πάνω στην επιφάνεια του αδιαπέραστου σκοταδιού του δάσους μου" και "όταν αργότερα απλώνεται το λυκόφως γύρω από τα μάτια μου και ο κόσμος γύρω μου και ο ουρανός ηρεμούν τελείως μέσα στην ψυχή μου", τότε αισθάνομαι την "παρουσία του παντοδύναμου που μας έπλασε κατ' εικόνα και ομοίωση, την πνοή αυτού που αγαπάει τα πάντα, που αιωρούμενος σε αιώνια τέρψη μας στηρίζει και μας συντηρεί"[23]

Goethe

[23] G. Simmel, J. Ritter, E. Gombrich, Το Τοπίο, Ποταμός, Μτφ: Γ. Σαγκριώτης, Λ.Αναγνώτου, Ν. Δασκαλοθανάσης, 2004, σελ. 4

Ετοιμολογία, Ερμηνεία, Ιστορία.

Οι ερμηνείες της έννοιας του τοπίου ποικίλουν ανά τα χρόνια και ανά πολιτισμό, λόγω του ότι η σημασία του, η αξία του, ο τρόπος προσέγγισής του, τα μορφολογικά και φυσικά στοιχεία που απαρτίζουν ένα τοπίο, δεν είναι στοιχεία καθορισμένα σε μια απόλυτη βάση. Το τοπίο αποτελεί μια διευρυμένη έννοια, που καθρεφτίζει το οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό σύστημα της εκάστοτε εποχής. Η αντιληπτικότητα ενός πολιτισμού, μιας κοινωνίας σχετικά με το τοπίο μαρτυρά κάθε φορά και τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, με το παρελθόν.

Αναφερόμενοι στην έννοια φύση, δε νοείται μόνο το περιβάλλον, που δεν έχει δεχθεί ανθρώπινη δραστηριότητα, αλλά νοούνται και οι φυσικοί τόποι, που δέχτηκαν ανθρώπινες ενέργειες και αποτελούν παλίμψηστο τη σημερινή εποχή. “ Ο όρος “φυσικός τόπος” δηλώνει μια σειρά από περιβαλλοντικά επίπεδα,

από ηπείρους και χώρες μέχρι τη μικρή έκταση που καταλαμβάνει η σκιά ενός δέντρου."[24]

Στην ελληνική γλώσσα, το τοπίο ορίζεται ως "ο υπαίθριος, συνήθως φυσικός χώρος ως προς τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά του, που τον καθιστούν αντικείμενο αισθητικής απόλαυσης από τον άνθρωπο, ως η ζωγραφική παράσταση τέτοιου χώρου, πολλές φορές πλαισιωμένου από πρόσωπα και τέλος ως η γενικότερη κατάσταση πραγμάτων, το σκηνικό, ενώ η ετυμολογία της λέξης προέρχεται από τον όρο τόπο."[25]

Για τους αρχαίους Έλληνες το τοπίο θεωρείτο "ο φραγμός των κήπων, η πρασιά από θάμνους, επιμελώς κλαδευομένους, ώστε να σχηματίζουν σχήματα και συμπλέγματα διάφορα. Ο φυτικός αυτός φράχτης... δεν περιγράφει μόνο τον πρακτικό καθορισμό της ιδιοκτησίας

[24] Christian Norberg – Schulz, Genius Loci, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 2009, σελ. 38

[25] Γ. Δ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό της νέας ελληνικής, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα, 1998

και τον έλεγχο των φυσικών συνθηκών, αλλά εκφράζει επίσης καλλωπιστική διάθεση."[26]

Στη νεότερη δυτική παράδοση ο αγγλικός όρος "landscape", που ως όρος πρωτοεμφανίστηκε το 1598, χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια θεώρηση και αξιολόγηση αισθητικής τάξης, που συνδέεται ακόμα ειδικότερα με τη ζωγραφική τοπιογραφία, που απεικονίζει τη θέα ενός φυσικού τοπίου, ως ένα είδος νατουραλισμού. Οι καλλιτέχνες απεικόνιζαν την εξοχή προσπαθώντας να θυμίσουν στους ανθρώπους το ιδεώδες της απλής ζωής, εγγύτερα στη φύση. Στην πορεία, το 18ο αιώνα χρησιμοποιείται στην περιγραφή και απεικόνιση της γης, προσδιορίζοντας μία έκταση γης και τους τρόπους με τους οποίους γίνεται κατανοητή. Το ενδιαφέρον προσανατολίζεται, όχι τόσο στο ίδιο το περιβάλλον, αλλά κυρίως στον τρόπο με τον οποίο αυτό γίνεται αντιληπτό. Αντίθετα, ο γερμανικός όρος "landschaft" αποτελείται από τις λέξεις "land" και "schaft", που στην ελληνική γλώσσα σημαίνουν αντίστοιχα "γη" και "δομή" και δίνει

[26] Κ. Μωραίτης, Τοπίο Πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου, Ε.Μ.Π, 2005, σελ. 17

μια άλλη διάσταση στην έννοια του τοπίου καθώς δίνεται σημασία στον τρόπο κατοίκησης και τη σχέση των ανθρώπων με τη γη.

"Ο εικοστός πρώτος αιώνας επανέφερε στο προσκήνιο την έννοια του τοπίου με ένα ευρύτερο νόημα, ως απάντηση στις οικολογικές ανησυχίες, την ανάγκη για ταυτότητα και αντίσταση των αγροτικών περιοχών απέναντι στην επεκτατική τάση των πόλεων."[27]

Η ερμηνεία της έννοιας του τοπίου που ορίστηκε από την Ευρωπαϊκή Συνθήκη, γνωστή ως Συνθήκη της Φλωρεντίας, που κυρώθηκε το 2010 από το Ελληνικό Κοινοβούλιο και παρουσιάστηκε το 2000 από το Συμβούλιο της Ευρώπης, αναφέρει ότι "Το τοπίο είναι μια περιοχή, όπως γίνεται αντιληπτή από τους ανθρώπους, ο χαρακτήρας της οποίας είναι αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών ή και ανθρωπογενών παραγόντων."[28] "Οι στόχοι αυτής της

[27] Janmes Corner, "Terra Fluxus" στο The Landscape Urbanism Reader, Charles Waldheim (επιμ.), Princeton Architectural Press, Νέα Υόρκη, 2006, σελ. 23

[28] Εφημερίς της κυβερνήσεως, Τεύχος Α, Κεφ.Α, σελ. 393 "Landscape means an area as perceived by people whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors"

συνθήκης είναι η προώθηση της προστασίας των τοπίων, η διαχείριση και ο σχεδιασμός τους και η οργάνωση της Ευρωπαϊκής συνεργασίας σε ζητήματα τοπίων."[29], και προωθεί καταρχήν "την αναγνώριση των τοπίων ως ένα συστατικό του ανθρώπινου περιβάλλοντος, ως μία έκφραση της ποικιλίας της κοινής πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς και ως θεμέλιο της ταυτότητάς τους."[30]

Το ερώτημα που προκύπτει μέσω μιας συνθήκης είναι το πού αποσκοπεί, ποιός είναι ο ρόλος της. Τελικώς, το τοπίο αφορά κάτι τόσο υλικό και παγιωμένο, ως έννοια; Επίσης, αναρωτιέται κανείς για τις ενέργειες που θα ακολουθήσουν, το κατά πόσο δηλαδή μέσω αυτής της συνθήκης θα παραχθούν αβάσιμες μιμήσεις, όσον αφορά τον ανθρωπογενή παράγοντα, στην περίπτωση που δεν υπάρει ένα αξιολογικό κριτήριο. Εφόσον, το τοπίο επηρεάζεται και διαμορφώνεται βάσει της αντίληψης του ανθρώπου για αυτό, αν η σχέση του ανθρώπου με το τοπίο είναι προβληματική, τότε λογική ίσως φαίνεται και

[29] ό.π, Άρθρο 3, Στόχοι, σελ. 394

[30] ό.π., Άρθρο 3, Στόχοι, σελ.394

η αλλοτρίωση του και εξίσου άκαρπες καταλήγουν να είναι οι νοοτροπίες και οι πρακτικές που υιοθετούνται και υποτίθεται πως το προστατεύουν.

Βάσει λοιπόν της συνθήκης, φαίνεται πως το τοπίο δεν αποτελεί πλέον μια σταθερά και δεν σχετίζεται αναγκαστικά με την παρθένα φύση, όπως στο παρελθόν, αλλά πλάθεται από αυτούς που βιώνουν μια χωρική εμπειρία, παρατηρούν ένα περιβάλλον και επεξεργάζονται το αναδυόμενο κάθε φορά αίσθημα που τους δημιουργείται. Η απεριόριστη, όμως, προσφορά παραστάσεων μέσω της εικόνας, που δεν εστιάζει στον τόπο, στον τρόπο που παράγει το τοπίο, στη σχέση του παρελθόντος με το παρόν, έχει μετατοπίσει την έννοια του τοπίου στη συλλογική μας συνείδηση σε ένα εικονικό καθεστώς. Το φυσικό τοπίο, ειδικότερα, καθορισμένο από καταναλωτικές σκοπιμότητες, χάνει το πέρασμα του χρόνου τη συνάφεια του με την ιερότητα και την κοσμική εμπειρία. Φυσικά, αυτό είναι συνυφασμένο με τη συνεχή απομάκρυνση του ανθρώπου από τη φύση σε μια προσπάθεια επιβολής του σε αυτή, καθώς η τεχνολογική και επιστημονική ανάπτυξη των πραγμάτων στρέφει το ενδιαφέρον σε άλλη κατεύθυνση.

Φύση και τοπίο.

"Η κατανόηση της φύσης έχει κρίσιμη σημασία, γιατί παρά τη πρωταρχική λειτουργία της στον κόσμο, έχει συνθλιβεί μέσα στις καθημερινές συναλλαγές με τις τεχνολογικές δυνατότητες και τις οικονομικές επιχειρηματικές προτεραιότητες."[31] Η πρόσληψη της φύσης ως "τοπίο" προωθούσε στο παρελθόν μια εξωτερική σχέση ενατένισης και παρατήρησης η οποία από μόνη της, ως διαδικασία, αποκόπτει τον άνθρωπο από αυτή. Η φύση δηλαδή, αντιμετωπιζόταν ως μέσο πνευματικής καλλιέργειας, ως μέσο απόλαυσης της ζωής στον ελεύθερο χρόνο, που αυτό φυσικά δήλωνε, πως ο τρόπος κατοίκησης του άνθρωπου δεν ήταν ενταγμένος στο σύστημα της φύσης. Στη δυτική Ευρώπη υπήρχε η τάση να οργανώνεται, ελέγχεται και οριοθετείται η φύση μέσω της γεωμετρίας του αναγεννησιακού κήπου με στόχο την

[31] Δ.Α. Φατούρος, Το τοπίο: ένας κατάλογος σημειώσεων, Περιοδικό: Αρχιτέκτονες, Τεύχος: 49/2005, σελ.52

ανάδειξη του ωραιοποιημένου φυσικού τοπίου στον αγγλικό κήπο.

Αντίθετα, στην αρχαία Ελλάδα πυρήνας της στωικής φιλοσοφίας ήταν η θέση και η σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Σύμφωνα με τις απόψεις των Στωικών, ο άνθρωπος αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του φυσικού περιβάλλοντος, διέπεται από τους φυσικούς νόμους και η ευτυχία και ισορροπία του εξαρτώνται από την αρμονική σχέση με αυτούς. Σοφός θεωρούταν αυτός, που γνώριζε την ουσία της φύσης και τη θέση του σε αυτή. "Η φύση, λοιπόν, και όλα όσα υπάρχουν σε αυτήν είναι λογικά, και διαμορφωμένα έτσι ώστε να τείνουν σε κάποιον σκοπό. Ο κόσμος είναι όπως ο άνθρωπος ζωντανό ον και λογικό, έχει δηλαδή τα ίδια στοιχεία με τον άνθρωπο και κυριαρχούν σ' αυτόν οι ίδιοι νόμοι και η ίδια θεϊκή βούληση που διέπει τον άνθρωπο. Μεταξύ της φύσης και του ανθρώπου υπάρχει σχέση όμοια μ' εκείνη που υπάρχει μεταξύ μακρόκοσμου και μικρόκοσμου."[32]

---

[32] Ε. Μανωλάς, Το φυσικό περιβάλλον στην αρχαία Ελλάδα, Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2010, σελ. 26

Το 19ο αιώνα Φ. Ένγκελς στο ημιτελές έργο του "Διαλεκτική της φύσης" γράφει: Ωστόσο μην το παίρνουμε απάνω μας υπερβολικά για τις ανθρώπινες νίκες μας απέναντι στη φύση, για κάθε τέτοια νίκη η φύση μας εκδικείται. Είναι αλήθεια ότι κάθε νίκη σε πρώτη φάση φέρνει τα αποτελέσματα που περιμέναμε, μα στη δεύτερη και τρίτη φάση έχει εντελώς διαφορετικές, απρόβλεπτες συνέπειες, που πάρα πολύ συχνά εξουδετερώνουν τις πρώτες. "Έτσι σε κάθε βήμα τα γεγονότα μας θυμίζουν ότι με κανέναν τρόπο δεν κυριαρχούμε πάνω στη φύση, όπως ένας κατακτητής πάνω σ' ένα ξένο λαό, όπως κάποιος που στέκεται έξω από τη φύση, αλλά πως εμείς με τη σάρκα, το αίμα και το μυαλό μας ανήκουμε σ' αυτήν, υπάρχουμε μέσα της, και πως όλη μας η εξουσία πάνω της οφείλεται στο πλεονέκτημα που έχουμε πάνω από όλα τα άλλα όντα, να είμαστε σε θέση να μαθαίνουμε τους νόμους της και να τους εφαρμόζουμε σωστά."[33] Όπως είχε αναφέρει ο Louis

[33] Μ. Σουβατζίδης, Ουτοπία - Δυστοπία, Συναισθηματική τοπιογραφία Βιοκλιματικός Σχεδιασμός, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, Τεύχος 44/2004, σελ. 71-72

Kahn, η ανθρώπινη δημιουργία, το κάμωμα του χώρου δεν είναι τίποτα λιγότερο από ένα θαύμα, η σκέψη ότι ο άνθρωπος μπορεί να διεκδικήσει μια φέτα από τον ήλιο. Όμως ο άνθρωπος καταχράται την πλεονεκτική θέση του στη φύση, καταστρέφοντας τη, ενώ παράλληλα παραδίνεται κάθε φορά στην αγκαλιά της και αυτό είναι το οξύμωρο της υπόθεσης.

Τον 20ο αιώνα, η φύση αντιμετωπίζει την απομόνωσή της, ακόμη και την καταστροφή της, τον κερδοσκοπικό "αποχρωματισμό" της και τον ανταγωνισμό από τις εντυπωσιακές "μαγικές" δυνατότητες και συνθήκες της μη φύσης του ενιαίου τεχνολογικού κόσμου.[34]

Η φύση με το πέρας των χρόνων υπόκειται σταδιακά σε διαδικασίες έλεγχου από τον άνθρωπο και κατά αυτόν τον τρόπο χάνει τον απρόβλεπτο, χαώδη και ανεξέλεγκτο χαρακτήρα της. Ουσιαστικά, οι αντιλήψεις που διαμορφώνονται ανά τα χρόνια για τη φύση, δεν αφορούν τη φύση με τον οικουμενικό χαρακτήρα της, αλλά πρόκειται για νοηματικές κατασκευές, που επιχειρούν να ερμηνεύσουν

[34] Δ. Α. Φατούρος, Η Επιμονή της Αρχιτεκτονικής, εκδ. Καστανιώτης, β' εκδ., Αθήνα, 2004

τη φύση και καταλήγουν να μιλάνε για το τοπίο. “Κάθε προσέγγιση της φύσης, είναι κι αυτή τοπιογραφική, γιατί κάθε προσέγγιση της φύσης, κάθε χρήση της έννοιας ασκεί κάποια βία στην έννοια, προκειμένου να την περιορίσει. Η φύση κάθε φορά, με κάποια τεχνική, αποσπάται από κάτι ευρύτερο, που επιμένει να μην οριοθετείται.”[35] Ό, τι θεωρήσεις και αν επινοήσει ο άνθρωπος για τη φύση, το ίδιο θα συνεχίζει να βρέχει, να μας καίει ο ήλιος, να δυναμώνει η βλάστηση την άνοιξη και να χιονίζει το βαρύ χειμώνα.

[35] Α. Αντονάς, Τοπιογραφήματα, Περιοδικό: Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 35/2001

Matt Wiissnievsky, (2012)

Ίσως η φύση να θέλει να μας διδάξει πως “τίποτα δεν υπάρχει μόνο του, αλλά τα πάντα είναι μέρος μιας καθολικής Αρμονίας. Όλα διαπερνούν το ένα το άλλο και πάσχουν και μεταβάλλονται το ένα από το άλλο. Και δε

μπορείς να συλλάβεις το ένα παρά μέσω των άλλων."[36] Ο άνθρωπος απομακρύνεται από την ιδέα ότι είναι μέρος ενός συστήματος, που λέγεται φύση και θεωρεί πως ό, τι καταφέρνει να παρατηρηθεί, βιωθεί, αξιολογηθεί και εκτιμηθεί στο περιορισμένο αντιληπτικό πεδίο δράσης του, αυτό είναι κιόλας φύση. Θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει πως η εικόνα, δηλαδή το αίσθημα, η εντύπωση της φύσης, μεταφέρεται στον άνθρωπο, ως τέτοια και εκφράζεται μέσω του τοπίου. Αυτό που αντιλαμβάνεται, βιώνει ο άνθρωπος σε ένα φυσικό περιβάλλον, σε ένα τόπο, όταν θα περιγραφεί, θα αναφέρεται πάντα σε ένα συγκεκριμένο τμήμα της φύσης, σε έναν τόπο, αλλά αναφερόμενος στην εμπειρία καταλήγει να γενικεύεται το αίσθημα και να αφορά ένα σύνολο τόπων. Το τοπίο δηλαδή, χρησιμοποιείται για να περιγράψει τόπους, που όμως καταλήγει αυθόρμητα κατά κάποιο τρόπο και να τους ενοποιεί, υποτάσσοντας τα φυσικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε τόπου σε μια ευρύτερη ερμηνευτική στάση του ανθρώπου με την τάση

[36] Dimitris Pikionis, Architect 1887-1968, A Sentimental Topography', Architectural Association, London, 1989, σελ. 81

να γενικεύει, να ομαδοποιεί καταστάσεις και φαινόμενα. Η φύση, το φυσικό περιβάλλον, συχνά παράγει τοπία μέσω του ανθρώπου, όμως δε νοείται να συμβαίνει το αντίθετο, δηλαδή το τοπίο να χαρακτηρίζει συνολικά τη φύση, το μέρος δηλαδή ενός Όλου να θεωρείται ισάξιο του. Όπως αναφέρει ο Simmel " Η πλέον θεμελιώδης τραγωδία του πνεύματος εν γένει... ίσως να είναι το γεγονός πως το μέρος ενός όλου μετατρέπεται σε αυτόνομο όλον, αποσπώμενο από το πρώτο και αξιώνοντας απέναντί του ένα δικό του δίκαιο."[37]

Και πόσο εντονότερη γίνεται αυτή η διάκριση όταν τα συνθετικά στοιχεία ενός τοπίου, δε θεμελιώνονται αντικειμενικά, καθώς η αντικειμενικότητα του τοπίου άγεται από το πεδίο δράσης της δημιουργικότητας, των αισθημάτων, της φαντασίας, της ανθρώπινης νόησης και εμπειρίας. Όπως αναφέρει ο Heidegger "Μέσα στη φύση κρύβεται ένα σχίσμα, ένα μέτρο, ένα όριο και μια εγγενής

[37] G. Simmel, Περιπάνηση στη νεωτερικότητα, Μτφρ: Γ. Σαγκριώτης, Ό. Σταθάτου, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 180

δυνατότητα προαγωγής τους, η τέχνη."[38] Αν θεωρηθεί πως η δημιουργία ενός τοπίου κατά μια έννοια είναι μορφή τέχνης, έτσι το τοπίο, είναι παράγωγο της φύσης και ενυπάρχει σε αυτή, χωρίς όμως να την περιγράφει συνολικά.

[38] M. Heidegger, Η προέλευση του έργου τέχνης, μτφρ: Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1986, σελ. 117-118

Cristobal Serrano, Painting the land, (2012)

Σύγχρονες τάσεις και ερμηνείες του τοπίου.

Η αντίληψη των σύγχρονων κοινωνιών για το τοπίο έχει επηρεαστεί πέρα από τις τέχνες, που και στο παρελθόν συνέβαλλαν δυναμικά στη διαμόρφωση του και από την ανάπτυξη της τεχνολογίας που με τη σειρά του έχει επηρεάσει την καθημερινότητα των ανθρώπων.

" Το τοπίο είναι μια απειρία καταστάσεων, αλλά μπορεί να καταγραφεί, να αναλυθεί, να ταξινομηθεί, να μελετηθεί. Το τοπίο είναι ένας λαβύρινθος του βιωμένου και του φαντασιακού. Το τοπίο είναι η φύση, ο φυσικός γεωγραφικός χώρος, το αποτέλεσμα της διαδρομής των φυσικών συνθηκών. Το τοπίο είναι και η σύνθετη ιστορική συγκρότηση της κατοικημένης από τον άνθρωπο φύσης."[39]

[39] Δ.Α. Φατούρος, Το τοπίο: ένας κατάλογος σημειώσεων, Περιοδικό: Αρχιτέκτονες, Τεύχος: 49/2005, σελ.52

Οι άνθρωποι δε μπορούν να δουν τίποτα *γύρω τους, το οποίο δεν είναι δική τους εικόνα, καθετί τους μιλάει για τον εαυτό τους, το ίδιο τους το τοπίο είναι ζωντανό.*

Marx.K, Sadler S.
"The situationist city"

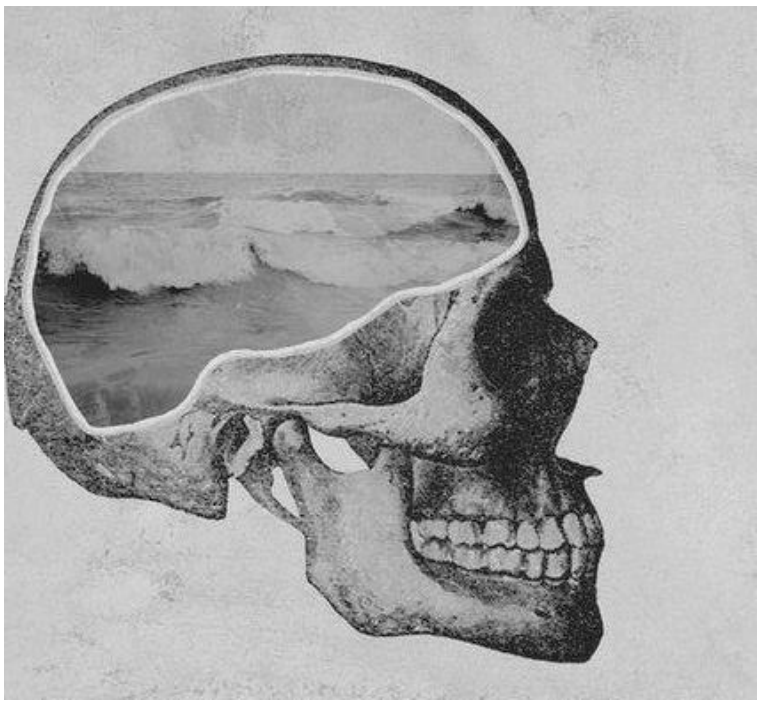

Πηγή: Διαδίκτυο

Κάθε εμπειρία μας στο χώρο δεν είναι ποτέ ουδέτερη, μετατρέπεται σε βίωμα και μεταφέρεται στους χώρους του παρόντος. Το βίωμα ριζώνει στο υποσυνείδητο και πολλές φορές αναδύει και στο συνειδητό του ανθρώπινου "είναι" και καθορίζει τον τρόπο, που θα κρίνει, "θα κατοικήσει" ο άνθρωπος το χώρο. Το βίωμα γεννάει συναισθήματα και σκέψεις, που χωροθετούνται και κατ' αυτό το τρόπο ο χώρος αποκτά χαρακτήρα. Η αντίληψη μας, περνάει από το φίλτρο των εικόνων και των αναμνήσεων, που έχουμε συλλέξει μέσω των βιωμάτων. Όπως αναφέρει ο Μανωλίδης " Ο τρόπος που επεξεργαζόμαστε νοητικά τον τόπο, δεν είναι άλλος από τον τρόπο με τον οποίο ορίζουμε τον εαυτό μας μέσα στον κόσμο."

"Η χρήση του όρου "τοπίο" παραπέμπει άμεσα στη λέξη "τόπος"... Ο νεοελληνικός όρος τοπίο όπως και οι αντίστοιχοι "landscape" ή "paysage" αναφέρονται τόσο στην αρχιτεκτονική τοπίου, όσο και στη ζωγραφική ή τη φωτογραφική του απεικόνιση. Αλλά η γραπτή έκφραση μπορεί επίσης να εκφέρει τοπιακό λόγο, ενώ είναι προφανής η σημασία της κινηματογραφικής θεώρησης για τη νεότερη τοπιακή μας ευαισθησία. Με επεκτατική διάθεση, μπορούμε λοιπόν, να περιγράψουμε το τοπίο ως

σύνθεση όλων εκείνων των πολιτιστικών πρακτικών, που στοχάζονται, ερμηνεύουν και κατασκευάζουν τον τόπο."[40] Η ποίηση, η αρχιτεκτονική πράξη, η ζωγραφική, ο κινηματογράφος, η φωτογραφία και άλλες μορφές τέχνης μέσω της διαμόρφωσης τοπίων αποσκοπούν να γεννήσουν τόπους σε αυτούς που θα βιώσουν το δημιούργημά τους. Οι φαντασιακοί τόποι που θα κατασκευαστούν δε θα έχουν απαραίτητα σχέση με τους πραγματικούς, εφόσον υπάρχει ένας διαμεσολαβητής που συνέθεσε ένα τοπίο και λειτούργησε ως φίλτρο, δεν είναι όμως αυτό και το ζητούμενο. " Το τοπίο, ως ένα είδος κειμένου, μια κατασκευασμένη βάση σημασιοδότησης, αναπόφευκτα αναφέρεται στην κουλτούρα και στις φαινομενικές δυνάμεις, που το φτιάχνουν. Ακριβώς σε αυτή τη συνεύρεση της κουλτούρας, της καλλιέργειας δηλαδή, με το αυτοφυές και το ανεξέλεγκτο έγκειται και η

[40] Κ.Μωραίτης, Τοπίο Πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου, Ε.Μ.Π, 2005, σελ. 18

Robert& Shana Parkeharrison,Suspension,(2003)

ένταση αλλά και η διαρκής μετεξέλιξη του τοπίου.”[41]

[41] Π. Μάντζου, Δ. Πολυχρονόπουλος, Απογειωμένα τοπία του θεάματος, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τεύχος 45/2009, σελ.58

Αυτή η εννοιολογική θέση όμως, αφορά μια ερμηνεία του τοπίου, που προσεγγίζει τον τόπο μέσω μιας αφήγησης, οποιασδήποτε μορφής, στην οποία υπάρχουν δύο “πρωταγωνιστές”, αυτός που βίωσε την εμπειρία του τόπου στην πραγματικότητα, στην προκειμένη περίπτωση έχει το ρόλο του πομπού, και αυτός που τη βίωσε καθαρά φαντασιακά, νοητικά. Όσον αφορά το δέκτη αυτής της αφήγησης, θα πρέπει να σημειωθεί πως το αίσθημα που θα βιώσει φαντασιακά, μέσω μιας νοητικής κατασκευής που το ονομάζουμε τοπίο, θα είναι υπό το πρίσμα της εμπειρίας του αφηγητή. Πρόκειται δηλαδή για μια δανειζόμενη “ματιά” ένα δανεικό “βλέμμα”, που κάποιος άλλος επόπτευσε κι εσύ το είδες μέσα από τη δική του υποκειμενικότητα. Φυσικά, οι αναγνώσεις διαφέρουν και η παραγόμενη εντύπωση που απορρέει εξίσου. Ο καθένας μπορεί να συνθέσει ένα τοπίο, από μέρη που δεν έχει επισκεφθεί, αρκεί μονάχα να έχει βρεθεί εκεί έστω και ένας άνθρωπος μια φορά. Κατ’ αυτή την έννοια η τέχνη κατασκευάζει τόπους, αλλά φαντασιακούς, κυρίως μέσω του αισθήματος, που απορρέει κάθε φορά. Αναφέρεται αυτό, καθώς αυτό που

Rafael Rojas, Green seas, (2012)

βιώνει κανείς μέσω μιας αφήγησης ή μέσω της τέχνης δεν απέχει εμπειρικά, όσον αφορά τον κόσμο των ιδεών και των αισθημάτων, από την πραγματική διάσταση του βιώματος. “Η όψη των χιονισμένων κορυφών μιας οροσειράς που υψώνονται πάνω από τα σύννεφα, σημειώνει ο Γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant… μας παρέχει μια απόλαυση ανάμεικτη με τρόμο. Η θέα (αντίθετα) των ανθισμένων λιβαδιών, οι ελικώσεις των

ποταμών και τα βοσκοτόπια μας προξενούν ευχάριστα συναισθήματα."[42]

Στην περίπτωση αυτή το αίσθημα που παράγεται, πρόκειται για ένα πνευματικό μόρφωμα, όπου αφορά μια αποκλειστικά ανθρώπινη συναισθηματική διαδικασία. Η κουλτούρα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, όσον αφορά την αντιληπτικότητα, λόγω της ενεργής συμμετοχής των μελών της στους δικούς της κώδικες επικοινωνίας. Ο Geertz ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος είναι ένα ζώο παγιδευμένο στους ιστούς του νοήματος, που το ίδιο έχει υφάνει, θεωρώντας την κουλτούρα αυτούς τους ιστούς. "Το τοπίο είναι πολλαπλή πολλαπλότητα: Οι οπτικές εικόνες, οι ήχοι, η αφή, η υγρασία, η ξηρότητα, οι φαντασιακές αναγνώσεις. Ένα τοπίο μπορεί να είναι το ανθρώπινο σώμα. Το σιωπηλό τοπίο ή το τοπίο της σιωπής και το τοπίο του θορύβου, των θορύβων. Οι θόρυβοι, οι παρεμβολές μη– σιωπής, είναι πολλοί και διαφορετικοί. Η σιωπή είναι μία αλλά μπορεί να έχει πολλαπλές αποχρώσεις από τα άλλα στοιχεία του τοπίου…

---

[42] Κ.Μωραίτης, Τοπίο Πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου, Ε.Μ.Π, 2005, σελ. 23

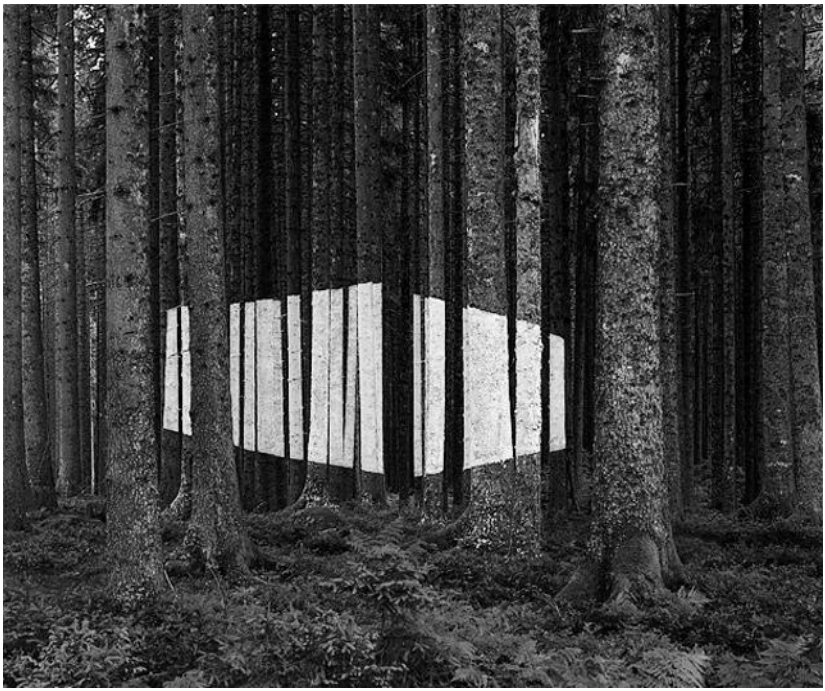

Today and tomorrow (2008), Jan Imberi installation, Baumann photography

Η επιστημονική μελέτη αποκαλύπτει το τοπίο αλλά και η τέχνη αποκαλύπτει το τοπίο.” [43]

[43] Δ.Α. Φατούρος, Το τοπίο: ένας κατάλογος σημειώσεων, Περιοδικό: Αρχιτέκτονες, Τεύχος: 49/2005, σελ.52

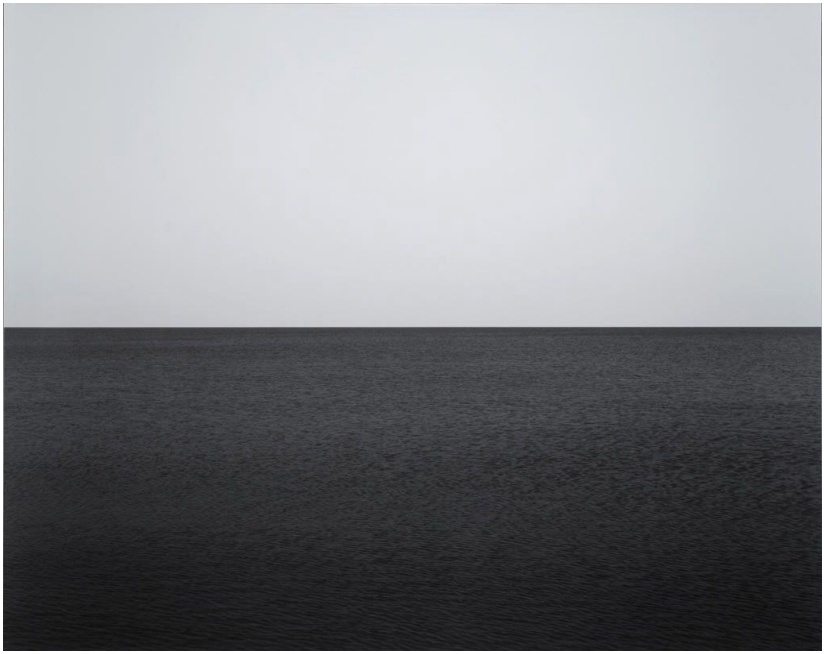

Hiroshi Sugimoto, seascapes, Baltic, sea near Ruegen, (1996)

“Η ευαισθησία της φύσης
εισέρχεται εις το έργο της τέχνης
μέσω της ευαισθησίας του πνεύματος”

Δ. Πικιώνης
Συναισθηματική Τοπιογραφία

Αφού αναφέρθηκε με ποιο τρόπο η τέχνη μέσω του τοπίου κατασκευάζει τόπους, τώρα θα αναλυθεί η σχέση του τόπου, του βιωμένου χώρου, με το τοπίο από την σκοπιά του πομπού, δηλαδή αυτού, που βίωσε την χωρική εμπειρία.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκε πως ο άνθρωπος μιλά για έναν τόπο μέσω του τοπίου· Μέσω δηλαδή, μιας αφήγησης, μιας περιγραφής, που η σύνθεση της στηρίχτηκε σε ένα αίσθημα, σε μια ευαισθησία που κατάφερε να συνθέσει φαινομενικά ασύνδετα πράγματα. "Επειδή ο άνθρωπος είναι το συνθετικό ον που πρέπει πάντα να διαχωρίζει και χωρίς να διαχωρίσει δε μπορεί να συνδέσει, γι᾽ αυτό το λόγο πρέπει κατ' αρχήν να συλλάβουμε πνευματικά, ως διαχωρισμό, την απλή αδιάφορη ύπαρξη, που έχουν δύο όχθες προκειμένου να τις συνδέσουμε με μια γέφυρα. Παρόμοια ο άνθρωπος είναι το οριακό ον, που δεν έχει όρια."[44] Ένα ποίημα, μια αρχιτεκτονική πράξη, ένας πίνακας δεν απέχει πολύ από τη δημιουργία ενός τοπίου, όσον αφορά το δημιουργό και

[44] G. Simmel, Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα, μτφρ: Γ. Σαγκριώτης, Ό. Σταθάτου, εκδ: Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 198

όχι τον ακροατή, αναγνώστη. Το συνθετικό εργαλείο ενός τοπίου είναι το “βλέμμα” που συνθέτει με οδηγό το συναίσθημα και τη νόηση. “Για τη συναισθηματική μας φύση, “η σύλληψη της ύλης” δεν είναι ανεξάρτητη από τη θερμοκρασία και την κράση της ατμόσφαιρας, από την ένταση και την ποιότητα του φωτός. Έτσι, για να μιλήσω μόνο για “φυσικά” παραδείγματα, ο χώρος είναι για το συναίσθημα μικρότερος στη ζέστη και μεγαλύτερος στο

Roy de Carava, Elephants Eye, (1961)

κρύο. Το βάρος της ύλης είναι μεγαλύτερο στη ζέστη. Το σχήμα οξύτερο στο κρύο."[45] Ο άνθρωπος ανέκαθεν συσχέτιζε το χώρο με συγκινησιακές και συναισθηματικές φορτίσεις όπως αντίστοιχα η ατμόσφαιρα ενός χώρου, φαντασιακά, πλάθεται μέσω των αισθημάτων. Αν συγκινηθεί κανείς με έναν τόπο, ουσιαστικά ταυτίζεται με αυτόν και κατά κάποιο τρόπο και με αυτούς, που συνέπραξαν στη δημιουργία του. Κατά τη δημιουργία ενός τοπίου ο παρατηρητής συνειδητοποιεί το κέντρο του παράλληλα μέσα του, αλλά και έξω από αυτόν, αντιλαμβάνοντος πως είναι μέρος μιας ολότητας, που συμβάλει κι αυτός στη δημιουργία της, αισθάνεται ότι περιέχεται και το αίσθημα του "ανήκειν" αποτελεί υπαρξιακό έρεισμα για τον άνθρωπο. Χαρακτηριστικό του σύγχρονου ανθρώπου είναι η αξία που είχε για αυτόν ο ρόλος του περιπλανώμενου, του ταξιδευτή που ήταν "ελεύθερος" να γνωρίσει, να "κατακτήσει" τον κόσμο. Σήμερα αρχίζουμε να συνειδητοποιούμε ότι αυτής της μορφής η ελευθερία προϋποθέτει το να ανήκεις κάπου.

---

[45] Δ. Πικιώνης, Συναισθηματική Τοπιογραφία, εκδ: Μ.Ι.Ε.Τ, 2004, σελ. 75

Μέσω του τοπίου ο άνθρωπος πλάθει την προσωπικότητα ενός τόπου, τη γενικότερη εικόνα του. Το τοπίο μορφοποιεί, χαρακτηρίζει, οργανώνει, ταξινομεί και κατηγοριοποιεί τόπους, γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος αναγνωρίζει, επεξεργάζεται και κατανοεί το περιβάλλον του. Ενώ η χροιά αυτής της διαδικασίας δηλώνει μια ευαισθησία ως προς το δέκτη, που αναγνωρίζει το πνεύμα ενός τόπου, καταλήγει να αποκτά "γραφειοκρατικές" προεκτάσεις. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και ανάμεσα στους ανθρώπους· Διαμορφώνεται μια συνολική εικόνα για έναν άνθρωπο, που τον χαρακτηρίζει και ενίοτε στιγματίζει, υποτάσσοντας τα υπόλοιπα στοιχεία του χαρακτήρα του σε αυτή. Όμως, η κατασκευή αυτής της ταυτότητας επηρεάζεται άμεσα από την ταυτότητα αυτού που τη διαμορφώνει. Έτσι κάθε φορά που αναφερόμαστε σε αυτόν, ανατρέχουμε στην εικόνα - προφίλ, που έχει κατασκευαστεί για αυτόν. Συμπερασματικά λοιπόν όσων προαναφέρθηκαν, κάθε τοπίο είναι μια καθαρά διαγραφόμενη, εύκολα απεικονισμένη προσωπικότητα. "Ως τοπίο θα μπορούσαμε να ορίσουμε τη νοητική διαδικασία που σχετίζεται με την αντιληπτική ανάγνωση και ερμηνεία του

σύγχρονου περιβάλλοντος κατοίκησης και η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση εικόνων μέσω της βιωματικής προσέγγισης του."[46]

Πηγή: Διαδίκτυο

[46] Κ. Μανωλίδης, Ωραίο, φριχτό και απέριττο τοπίον, εκδ. Νησίδες, 2003, σελ. 9-12

Ειδωμένο από μια άλλη σκοπιά, το τοπίο μπορεί να θεωρηθεί το μέσο ή η αφορμή να ξεπεραστούν οι αποκρυσταλλωμένες εικόνες που έχουν οι άνθρωποι για τον εκάστοτε τόπο, στις οποίες δεν υπεισέρχεται η διάσταση του χρόνου και σε συνδυασμό με την εμβάθυνση στη γνώση και στην ιστορία να κατανοηθούν οι διαδικασίες που τον δημιούργησαν. Παρατηρώντας, εξερευνώντας και κατανοώντας έναν τόπο, ανακαλύπτει κανείς την αιτία των πραγμάτων, εξετάζει τα ίχνη του τόπου και συγκροτεί την ιστορία του. Όπως αναφέρει ο Mitchell το τοπίο λειτουργεί με τα χαρακτηριστικά ενός κοινωνικού διαμεσολαβητή στην περαιτέρω ανάπτυξη του τόπου.[47] Στο σημείο αυτό, το τοπίο ομολογεί την ιστορία του τόπου και κατανοεί κανείς στη βάση τις κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες παραγωγής του τόπου, λειτουργεί δηλαδή, ως δεξαμενή νοημάτων των διάφορων ανθρώπινων γενεών που το κατοίκησαν στο παρελθόν και ενώνει το σήμερα με το χτες.

---

[47] Mitchell , Don cultural geography, A critical introduction, Oxford Massachusetts, 2000, Blackwell, σελ.93

“ Το τοπίο είναι λοιπόν σύνθετο, με πολλαπλές εκφράσεις. Είναι μία “δίνη” μέσα στην οποία ενσωματώνονται και αναμιγνύονται κάθε είδους ιστοί, ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, ζητήματα φύλου και εθνικής κυριαρχίας, νοηματοδοτήσεις, υποκειμενικότητες, αναπαραστάσεις, μορφολογήσεις του κτισμένου περιβάλλοντος και κοινωνικές χρήσεις.”[48]

Το τοπίο θα μπορούσε ίσως να ειδωθεί ως μια “εικόνα”, μια σκέψη, μια ιδέα, ένα φαντασιακό μοντέλο, που η δημιουργία του έχει ως απαρχή την ύπαρξη του τόπου είτε φαντασιακά, νοητικά είτε πραγματικά, φυσικά και αφορά μια προσπάθεια ερμηνείας, κατανόησης και οργάνωσης του τόπου. Ο τόπος λοιπόν, παίζει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση του τοπίου, θεωρείται ίσως η απαρχή μιας τέτοιας διαδικασίας. Τα χαρακτηριστικά ενός τόπου, η ιστορία του, ο τρόπος που “κατοικείται” σε συνδυασμό με τον τρόπο που “κατοικεί” ο εκάστοτε δημιουργός ενός τοπίου συντελούν στη δημιουργία του.

---

[48] Χ. Χάρη, Το τοπίο ως τόπος παραγωγής και τρόπος θέασης, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τεύχος 45/2009, σελ.68

Αφού αναφέρθηκαν οι συνιστώσες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του τοπίου από τη σκοπιά της αντίληψης και ψυχικής διεργασίας του ανθρώπου για το χώρο, που στην προκειμένη το εξετάσαμε υπό την έννοια του τόπου, στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθεί πώς ο τόπος με τα φυσικά χαρακτηριστικά του και τον τρόπο κατοίκησής του, επηρεάζει το "βλέμμα" του επισκέπτη, χρήστη, κάτοικου, εραστή της και κατά συνέπεια συνδιαμορφώνει το τοπίο. Αυτή η απόπειρα θα πραγματωθεί μέσω παραδειγμάτων, που λαμβάνουν χώρα στο νησί της Σαντορίνης. Αυτή η μεθοδολογική ανάγκη προέκυψε με στόχο, όλα όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με την έννοια του τόπου και του τοπίου, να εξεταστούν και αξιολογηθούν πιο συγκεκριμένα, μέσω πραγματικών και απτών παραδειγμάτων.

III. Σαντορίνη.

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

. Σε μια μόνη στιγμή με τον έρωτα .

Βαθύλαλος ο εσπερινός σου
Ω πολιτεία των καμπαναριών δρακόντων
περιστρεφόμενα όνειρα
διαλυτικά του ανέμου νέφη
σταλαγματιές γιασεμιών στα λουλακιά πλακάκια
που σε ζωγράφιζα μα σ' έσβηνεν ο αέρας
και σε ξανάβρισκα στα εικονοστάσια Κόρη
σε ζαχαροπλαστείο μαύροι καναπέδες
κι εγώ να κλείνω πόρτες στο μελτέμι
πίφερα
στις αυλές μικρά πουλιά αποκόμματα μεταξωτών
με ονόματα μισά νησιών και αγαπημένων πλασμάτων
βαθιά οι σπηλιές και πιο βαθιά
τα μόνιμα
κατοικητήρια όντα των σπηλαίων
με σήμαντρα περιοδικά στο φρύδι μοναστήρι
επάνω οι άσπροι θόλοι
και τα κενά των ερειπίων
όπου χωρούν οι ουρανοί και ξεφαντώνει ο ήλιος

εκεί μεσ' στα κενά
θα κρύψουν κι εμάς κάποτες
με τα μαντήλια μας και τα εισιτήριά μας
με τις αγάπες μας και τα παλιά γραφτά μας
γλιστράνε στις ταράτσες οι ουρανοί
κρατώντας όνειρα καθρέφτες και διαστήματα
οι σκάλες πελεκήθηκαν για τη φυγή μας
τα γαϊδουράκια για την άνοδο και κάθοδο
αποχαιρετήσαμε
τις κάθετες κληματαριές με τη μελαγχολία
μια μικρή μόνη κίνηση προς τα εδώ του πλοίου
μια χαρά εμβρυώδης να φύγουμε κλεπταποδόχοι
με κιμωλίες και φρούτα στα πανέρια μας
και να ξαναγυρίσουμε
για να σε βρούμε πάλε αγαπημένη Ομορφιά
παρμένη με των χρόνων τ' αγριολούλουδα
και με τη Ρόζυ την παλιά
μα που ξαναγεννιέται κάθε καλοκαίρι
στ' αστραφτερά σου τζάμια Σαντορίνη

Ανδρέας Καραντώνης

Ως προς τα φυσικά στοιχεία της.

Η Σαντορίνη είναι ένα σύμπλεγμα πέντε ηφαιστειογενών νησιών, στο νότιο άκρο των Κυκλάδων, αποτελούμενο από τη Θήρα, τη Θηρασιά και το Ασπρονήσι, όπου και σχηματίζουν ένα νοητό δακτύλιο ξηράς. Στην καρδιά αυτού βρίσκεται το ηφαίστειο, η Παλαιά Καμένη ηλικίας 2000 ετών και η Νέα Καμένη, που δημιουργήθηκε πριν 425 χρόνια. “Το όνομα της νήσου "Θήρα" προέρχεται από τον αρχαίο σπαρτιάτη Θήραν, που από τη Σπάρτη προερχόμενος αποίκησε πρώτος τη νήσο αυτή. Το όνομα που αργότερα της έδωσαν, "Σαντορίνη" προέρχεται από τους διερχόμενους Φράγκους Σταυροφόρους οι οποίοι κατά το πέρασμα τους στέκονταν για ανεφοδιασμό κοντά στην εκκλησία της Αγίας Ειρήνης η οποία υπήρχε στο νησί. Η Θήρα αναδύθηκε μέσα από τη θάλασσα υπό τη

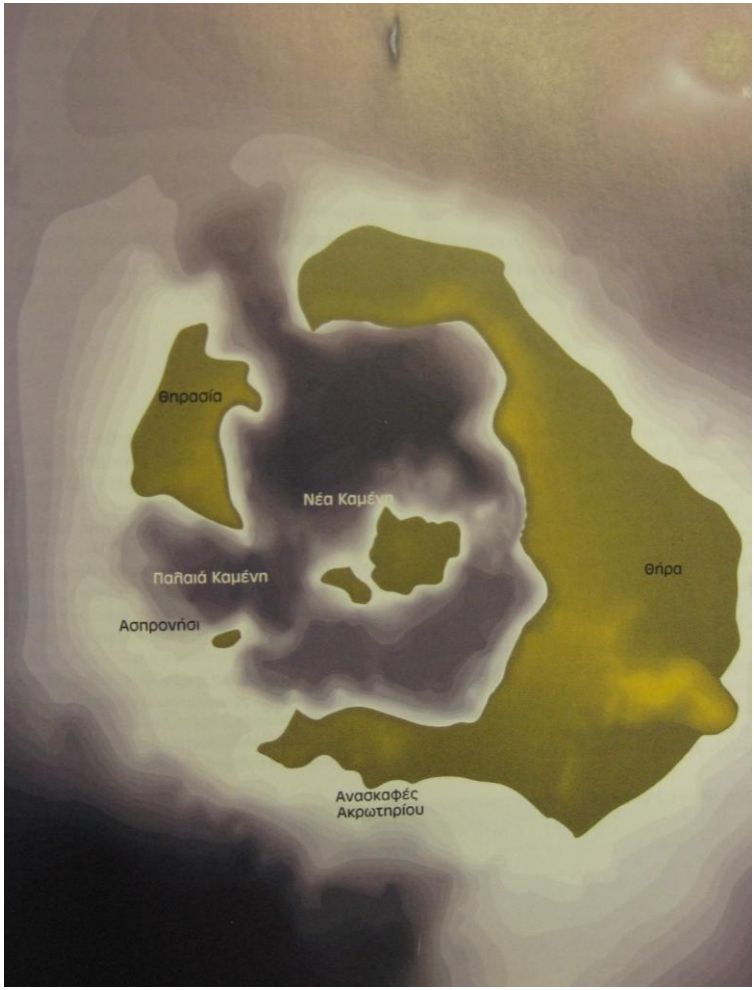

Μουσείο Προϊστορικής Θήρας στα Φηρά

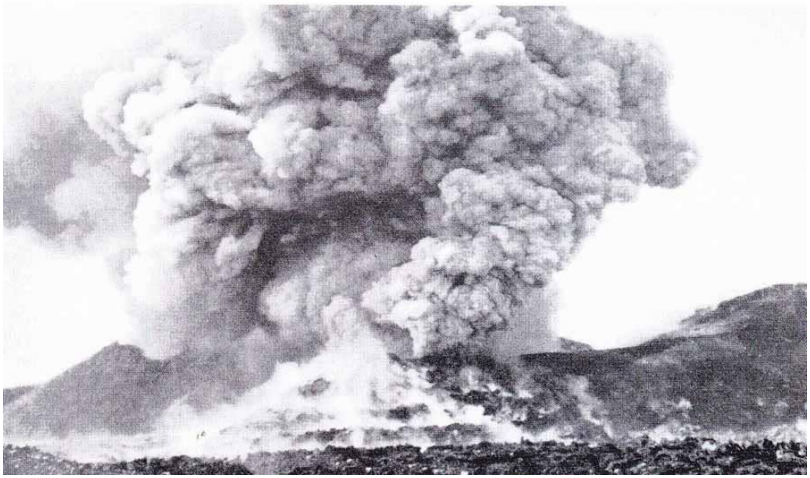

Nelly, Έκρηξη Ηφαιστείου

μορφή λιωμένου πετρώματος, μάγματος δηλαδή, πριν από περίπου 2 εκατομμύρια χρόνια. Από τότε χιλιάδες εκρήξεις άλλοτε την οικοδομούσαν και άλλοτε την κατέστρεφαν. Ήταν ένα στρογγυλό νησί ηφαίστειο. Η τελευταία καταστροφική έκρηξη έγινε την ύστερη εποχή του χαλκού σε μια περίοδο ακμής για τη Θήρα. Το παλιρροιακό κύμα έφτασε ως την Κρήτη και συνέβαλε στην παρακμή του μινωικού πολιτισμού. Η έκρηξη κατακρήμνισε το θόλο του ηφαιστείου της αρχαίας Στρογγύλης και δημιούργησε τη χοάνη της καλντέρας.

Αρκετά μέτρα από την επιφάνεια του νερού, απέμεινε να “κοιτάζονται” η Θήρα, η Θηρασιά και το Ασπρονήσι. Οι εκρήξεις συνέχισαν και τον 20ο αιώνα με τελευταία μεγάλη έκρηξη, αυτή του 1925. Το κοίλο μέρος του νησιού, η εσωτερική παρειά του δακτυλίου, ονομαζόμενη ως Καλδέρα, που φαίνεται σα να αγκαλιάζει τη θάλασσα, είναι μια ζωντανή γεωλογική και ιστορική μαρτυρία καθώς το ανομοιόμορφο αυτό “τείχος” αποτελείται από κατακόρυφες γεωλογικές τομές ύψους 150 - 350μ., όπου διακρίνονται τα αλλεπάλληλα ηφαιστειογενή στρώματα των εκρήξεων 20-30 εκατομμυρίων ετών. Τα τοιχώματα της σημερινής καλντέρας αποτελούν ένα μοναδικό αρχείο μέσα από το οποίο ο μελετητής μπορεί να αναπλάσει τη γεωλογική ιστορία του νησιού. “ Οι διάφορες λάβες, κόκκινες και μαύρες, εναλλάσσονται

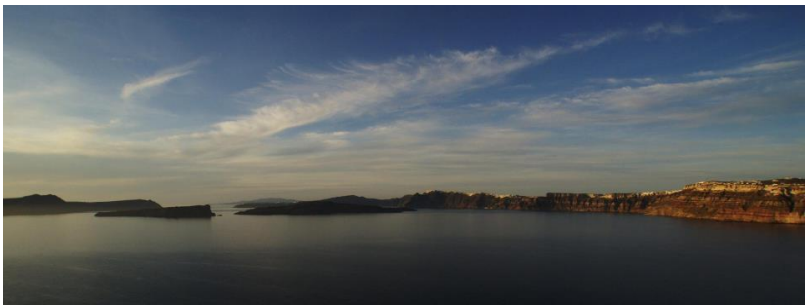

Πηγή: Διαδίκτυο

με επιστέγασμα την πουζολανική τέφρα, την άσπρη “θηραϊκή γη”, την “ηφαιστειακή σποδό”, την “άσπα”, όπως τη λένε οι ντόπιοι. Είναι η τέφρα της μινωικής έκρηξης, μεγάλου πάχους, 40-70 μ., στην οποία είναι σκαμμένοι ή χτισμένοι οι οικισμοί της Σαντορίνης.”[49]

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

[49] Π. Μποζινέκη-Διδώνη, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορικά Μεταλλεία στο Αιγαίο, 19ος - 20ος αιώνας, (Μήλος 3-5.10.2003), Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, σελ. 255-256

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Το έντονο γεωλογικό ανάγλυφο των γκρεμνών της Καλντέρας είναι αντίθετης λογικής με αυτό που οδηγεί στο θαλάσσιο μέτωπο. Χαρακτηριστικό του εδάφους σε αυτή τη μεριά του νησιού είναι η ομαλή καθοδική κλίση, με ήπιες υψομετρικές διαβαθμίσεις και η παρουσία ρεματιών που διατρέχουν την πλαγιά και καταλήγουν στη θάλασσα. Οι όχθες των ρεματιών αποτέλεσαν επίσης οικιστικές τοποθεσίες. Χαρακτηριστικό, επίσης, του τόπου αυτού είναι η ανυπαρξία δέντρων και η πολύμηνη ανομβρία, που έχουν ως αποτέλεσμα την έλλειψη ξυλείας. Η σχεδόν πλήρης απουσία νερού και η απουσία οργανικών ουσιών χαρακτηρίζουν τα εδάφη της Σαντορίνης. Το χαμηλό ύψος βροχής, με σχεδόν πλήρη απουσία το καλοκαίρι, οι ισχυροί άνεμοι και η θαλάσσια υγρασία, που απορροφάται από το έδαφος της Σαντορίνης, καθότι είναι από ελαφρόπετρα είναι μερικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν το κλίμα της.

Η “κατοίκηση” στη Σαντορίνη.

Η κατοίκηση διαμορφώνεται από τις γεωμορφολογικές και κλιματικές συνθήκες του τόπου, από τα διαθέσιμα υλικά και τις τεχνογνωσίες, που υφίστανται την εκάστοτε εποχή. Η κατοίκηση εκμεταλλεύεται την ιδιαιτερότητα του τόπου, έτσι, στην περίπτωση της Σαντορίνης, οι συνθήκες που δημιουργούνται από την ηφαιστειακή δραστηριότητα, η έλλειψη ξυλείας και νερού καθώς και το έντονο γεωμορφολογικά ανάγλυφο του νησιού συνέβαλαν ενεργά στο τρόπο που οι άνθρωποι επέλεξαν να “κατοικήσουν”, να επιβιώσουν. Οι οικισμοί που οργανώνονται ανά τα χρόνια έχουν ως κύριο μέλημα την κάλυψη των βασικών αναγκών με γνώμονα κυρίως την οικονομία χώρου, χρημάτων, υλικών, και κινήσεων από και προς τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, την όσο το δυνατότερο μικρότερη επέμβαση στο φυσικό έδαφος, που έχει ως αποτέλεσμα την εναρμόνισή τους με αυτό και τον κατάλληλο κάθε φορά προσανατολισμό για την προστασία των κατοικιών από τους ανέμους. “ Μέσα στον αβέβαιο αυτό φυσικό σχηματισμό, τα χωριά, υπόσκαφα,

γαντζώνονταν σε γκρεμούς και σχισμές του εδάφους και εισχωρούσαν στο βάθος του μαλακού υλικού για να μη τα ξεκολλήσει ο άνεμος και η βροχή. Να μη τα μετατρέψει σε λοφάκια από άμμο, σαν αυτά που σχηματίζονται μπροστά στα βράχια της παραλίας και ύστερα τα παίρνει το κύμα."[50]

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούν κάποια λεγόμενα του Heidegger σχετικά με τη σημασία της έννοιας "κτίζειν" και "κατοικείν". " Τι καλείται επομένως, κτίζειν; Η παλαιά λέξη buan για το χτίζω σημαίνει κατοικώ...Βεβαίως, η παλαιά λέξη buan δε μας λέει απλώς ότι bauen, δηλαδή κτίζω, σημαίνει κατά βάσιν κατοικώ, αλλά συγχρόνως λειτουργεί και ως νεύμα που μας υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να σκεφτούμε το ονομαζόμενο από αυτήν κατοικείν. Όταν ομιλούμε περί του κατοικείν, σχηματίζουμε συνήθως την παράσταση κάποιας συμπεριφοράς την οποία επιλέγει ο άνθρωπος μεταξύ πολλών άλλων τρόπων συμπεριφοράς. Εργαζόμαστε εδώ και κατοικούμε εκεί. Δεν κατοικούμε απλώς, τούτο θα

[50] Α. Κουβελά, Φύση, Γεωμετρία, Αρχιτεκτονική, Ομιλία στο Ε.Μ.Π., 1994, http://www.ntua.gr/arch/geometry/tns/agnes/keimena.htm

ισοδυναμούσε σχεδόν με απραξία, έχουμε ένα επάγγελμα, καταγινόμαστε με διάφορες δουλειές, ταξιδεύουμε και κατοικούμε καθ' οδόν, άλλοτε εδώ, άλλοτε εκεί. Κτίζω σημαίνει πρωτογενώς κατοικώ."[51] Κατά τον Heidegger και πάλι, κτίζω σημαίνει ταυτόχρονα και καλλιεργώ, φροντίζω τον αγρό, το αμπέλι. "Κτίζω σημαίνει κατ' ουσίαν αφήνω κάτι να κατοικεί. Η ουσιώδης επιτέλεση του κτίζειν είναι η ανέγερση τόπων δια της συναρμόσεως των χώρων τους."[52]

Robert&Shana Parkeharrison, Reclamation, (2003)

[51] Μ. Heidegger, Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι, Μτφ: Γ. Ξηροπαΐδης, εκδ. Πλέθρον, 2008, σελ. 27

[52] Ό.π., σελ. 69

Με βάση όσων έχουν προαναφερθεί σχετικά με την έννοια του τόπου και του τοπίου και αφού έχει ήδη γίνει μια εισαγωγή, που αφορά τη δομή του φυσικού τόπου και το κλίμα της Σαντορίνης, στα παρακάτω κεφάλαια θα γίνει μια απόπειρα να περιγραφεί ο τρόπος κατοίκησής της, μέσα από το παράδειγμα του αμπελώνα, της πεζούλας της ξερολιθιάς, και της κάναβας, που συμμετέχουν σε μια ιδιαίτερη πλοκή του χώρου, καθώς οργανώνουν την αγροτική ζωή. Τα παραδείγματα αυτά, υπηρετούν καθημερινές ευαίσθητες αλλά και εποχιακές δραστηριότητες, μέσω των οποίων προκύπτουν χειρισμοί και μια οργάνωση του χώρου, που χρήζουν ανάλογης σημασίας, καθώς η απλότητα και η ευρηματικότητα που τα χαρακτηρίζει, εξυπηρετούν τελικά, μια αναγκαιότητα.

Οι ξερολιθιές.

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Όταν κάνω πολλές φορές τέτοιες σκέψεις, με ανακουφίζει η εικόνα μιας ξερολιθιάς, όταν ο νους μου ακουμπάει σε μια αρχιτεκτονική. Το ελληνικό τοπίο το χαρακτηρίζουν αυτές οι ξερολιθιές, που γράφουν τέλεια πάνω τους την ανάγκη της ύπαρξής τους. Σκέφτομαι το ήθος που απαιτεί η σωστή άρθρωση ενός τοίχου, τον ρυθμό που επιβάλλει. Ένας καλοχτισμένος τοίχος είναι μια αρχιτεκτονική, με την έννοια ότι εντάσσεται στο φυσικό τοπίο. Η μορφή του με την τονικότητά της εναρμονίζεται με το

περιβάλλον και ζει στο μεσόφωτο σαν πλαστικό έργο, σε αντίθεση με τις επιφάνειες των νέων κτιρίων, που μοιάζουν νεκρές. Σκέφτομαι τις ξερολιθιές των νησιών, όπως και άλλα ανώνυμα κτίσματα που η αληθινή ανάγκη υπαγόρευσε, και θέλω από εκεί να αρχίσω την αναζήτησή μου μέσα από το σχήμα που οι νέοι καιροί με τα υλικά τους επιβάλλουν. Θέλω εκεί να στηρίζω τις προσπάθειές μου. Η παράδοση με διδάσκει να βλέπω τις σχέσεις και όχι τα πράγματα από μόνα τους.

Κρόκος Κ., Αρχιτεκτονικά Θέματα,
Τεύχος: 23/1989, σελ. 120

Οι ξερολιθιές αποτελούν στοιχείο του ελληνικού τοπίου, της ελληνικής υπαίθρου και αποτελούν μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Αυτές οι κατασκευαστικές λύσεις εδώ και αιώνες μετατρέπουν άγονα εδάφη και άνυδρους τόπους σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, συγκρατούν το έδαφος, αξιοποιούν το ελάχιστο βρόχινο νερό κατά το μέγιστο και προστατεύουν τα φυτά από τους ανέμους. Παράλληλα, αποτέλεσαν κι εξακολουθούν να αποτελούν, καταφύγια ζωής, όπου φυτά και ζώα, έχοντας ένα κοινό παρανομαστή, την επιβίωση, διαβιούν στο περιβάλλον της πέτρας, που προσφέρει ευνοϊκές συνθήκες ζωής τόσο για την πανίδα όσο και τη χλωρίδα της περιοχής. Πολλά είδη φυτών, όπως οι λειχήνες, ο αμάραντος, η κάππαρη, το σαπουνόχορτο, η αγριοτσουκνίδα φύονται μέσα σε ρωγμές και κοιλότητες, σε κενά και σχισματιές, καθώς και ανάλογα με το κλίμα μπορεί να συναντήσει κανείς και άλλα θαμνώδη και μικρά δενδρώδη φυτικά είδη, που βρίσκονται κατά μήκος των θεμελίων της ξερολιθιάς καθώς εκεί το έδαφος τους προσφέρει την κατάλληλη υγρασία και θα συνοδεύ-

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

σουν την ξερολιθιά σε όλη την έκταση της, αποτελώντας κατά βάση ένα σύστημα, που διαμορφώνει ένα όλον. Τέτοια είδη είναι η συκιά, η κορομηλιά, η γκορτσιά, ο πρίνος, η δρυς, το πεύκο και άλλα. Παράλληλα, το μικροκλίμα που διαμορφώνεται στο περιβάλλον των ξερολιθιών δημιουργεί μικροβιότοπους, στους οποίους συχνάζουν διάφορα είδη ερπετών όπως σαύρες, φίδια και σαλιγκάρια, ενώ στις σχισμές περνούν στη χειμερία νάρκη πολλά έντομα, όπως οι πασχαλίτσες. Εκεί συντελούνται και τα διάφορα στάδια μεταμόρφωσης της πεταλούδας, οι αράχνες βρίσκουν την τροφή τους και στις μεγάλες κοιλότητες μπορεί να βρούμε σκαντζόχοιρους, τρωκτικά, ακόμα και πουλιά. Ένας ολόκληρος βιότοπος συντηρείται ανάμεσα στις πέτρες λόγω της έντονης ακτινοβολίας και της μικρής διαθεσιμότητας νερού. Οι ξερολιθικοί αυτοί τοίχοι λοιπόν, εμπλουτίζουν τα αγροτικά τοπία. Αυτές οι κατασκευές, που είναι απόλυτα προσαρμοσμένες στο περιβάλλον, είναι μάρτυρες της συνεχής ανθρώπινης δραστηριότητας στο έδαφος. Παράλληλα αποτελούν χαρακτηριστικό στοιχείο της εικόνας των καλλιεργήσιμων εκτάσεων της Σαντορίνης και γενικότερα των νησιών του

Αιγαίου, αφού είναι εκατοντάδες οι διάσπαρτες σε όλο το νησιωτικό τοπίο, ξερολιθιές, που έχουν φτιαχτεί με τα χέρια των αγροτών στο πέρας των ετών, δημιουργώντας στο έδαφος πεζούλες με αποτέλεσμα να αυξάνεται η καλλιεργήσιμη γη, αλλά και να συγκρατείται η υγρασία στα εδάφη.

Η παραδοσιακή τεχνική κατασκευής αυτού του αναλημματικού τοίχου, όμως, σταδιακά εγκαταλείπεται. Μέχρι τα τέλη του 1950 η συντήρηση των ξερολιθικών

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

τοίχων αποτελούσε εργασία ρουτίνας, “επρόκειτο για μια τέχνη, που μεταβιβάζονταν από τον πατέρα στο γιο, μια παρακαταθήκη ζωής”[53]. Οι αγρότες στους κενούς από αγροτικές εργασίες μήνες συντηρούσαν και επισκεύαζαν αυτά τα έργα, που αποτελούσαν τα όρια των αγρών τους και προστάτευαν την καλλιεργήσιμη γη των κεκλιμένων εδαφών, από τη διάβρωση.[54] Αυτή η ανώνυμη αρχιτεκτονική έκφραση είναι ζωτική για τα νησιά μας, αλλά αποτελεί και μέγιστο θέμα πολιτισμού. Το πλέξιμο της ξερολιθιάς απαντά σε μια αρχιτεκτονική επιμέλεια εκφραζόμενη ως τέχνη, ως τρόπο ζωής, ως πρακτική διαχείρισης του φυσικού χώρου, ως διαμόρφωση του φυσικού περιβάλλοντος. Η δημιουργία των πεζουλιών είναι μια προσπάθεια του ανθρώπου να οργανώσει τη γη, με βοηθό και συνεργάτη τα στοιχεία του φυσικού τόπου “ αφού πρόκειται για μια διαρκή και μεγαλειώδη επέμβαση στη φύση, με υλικά που αποσπώνται από

[53] Α.Β. Καπετάνιος, http://www.greekarchitects.gr/gr/γαιας-αναγνωσμα/ξερες-λιθιες-id4756 , 20.02.2012

[54] Μιχαήλ Γ., Παγκρατίου Ελ., Πουλογιάννη Ν., Εγχειρίδιο ξερολιθικών κατασκευών: Τοίχοι, Ιωάννινα 2009, σελ.12

αυτή"[55] για να τη συμπληρώσει με στόχο να τη χρησιμοποιήσει προς όφελος της παραγωγής αλλά και της κίνησης του μέσα σε αυτή.

Το έδαφος σχηματοποιείται και γεωμετρικοποιείται με τη χρήση προστατευτικών τοιχωμάτων, τις ξερολιθιές, για την κατασκευή των πεζουλιών, που λόγω των επιπέδων τους συγκρατείται το στρώμα της ελαφρόπετρας και κατακρατείται το νερό της βροχής, διευκολύνοντας την καλλιέργεια της γης κι έτσι η γη οργανώνεται σε γεωργικά τμήματα, τα χωράφια, τις ζευγαριές και άλλα. Η δημιουργία των καλλιεργήσιμων ζωνών, των χωραφιών, σε συνδυασμό με τους άξονες κίνησης απαιτούσε χωροταξικές γνώσεις, προκειμένου να σχηματιστούν οδικές συνδέσεις για την καλλιέργεια και μεταφορά. Η κατασκευή της ξερολιθιάς αποτελείται από πέτρες τιθασευμένες από τον άνθρωπο, τοποθετημένες με τάξη και αρμονία η μία πάνω στην άλλη, η μία δίπλα στην άλλη με μόνο διάμεσο υλικό στήριξης τις σφήνες, όταν βέβαια απαιτούνται, δεμένες μεταξύ τους με τους νόμους της ισορροπίας και της βαρύτητας, στέκουν αιώνιοι

[55] Γ. Τριανταφύλλου, Αρχέτυπα, Εκδ: Κ. ΑΔΑΜ, Αθήνα, 2010, σελ. 17

τοποτηρητές.[56] Η παραγόμενη αυτή τοπιακή δομή αποτελεί μια συρραφή πολυεπίπεδων σχηματισμών και μονοπατιών, που το ανάγλυφο του εδάφους και η παρουσία των ρεματιών ή των βράχων, καθόριζε τη διακοπή τους, την έκταση τους, καθώς και τη μορφή τους. Για το λόγο αυτό, οι πέτρινοι αυτοί τοίχοι αντιστήριξης, που κρατάνε τις πεζούλες στα νησιά, που δημιουργούν ασύμμετρους γεωμετρικούς σχηματισμούς, στρίβουν, ανηφορίζουν και διακόπτονται, ακολουθώντας τη γεωμορφολογική δομή του εδάφους, απαντούν σε μια ιδιαίτερη αρχιτεκτονική έκφραση. Ως γενικότερο χαρακτηριστικό τους θα μπορούσε να θεωρηθεί η παραγόμενη από το έδαφος ασυμμετρία τους, η ανυπαρξία της απόλυτης ευθείας ως χάραξη και μια γενικότερη ελευθερία έκφρασης, που συνοδεύεται από μια προσαρμοστικότητα ως προς τα χαρακτηριστικά του τόπου, του εδάφους, που σα να έχουν ζωή, αλλάζουν κατεύθυνση ανάλογα με τις συνθήκες που κυριαρχούν. Η απουσία συνδετικού υλικού, παράλληλα, τους δίνει τη

[56] Γ. Ζαβιτσάνου, Ξερολιθιές, μικρά αρχιτεκτονικά θαύματα, Καθημερινή, 20.08.06, Αθήνα

δυνατότητα να προσαρμόζονται στην πίεση του εδάφους, δημιουργώντας παραμορφώσεις, χωρίς όμως να ταράσσεται το όλον της κατασκευής. Ταυτόχρονα, αν υπάρξει κάποια απώλεια σε κάποιο σημείο, δεν καταστρέφεται συνολικά η κατασκευή κι έτσι δε χρειάζεται ολική αποκατάσταση του τοιχώματος, όπως συμβαίνει με το τσιμέντο. Ουσιαστικά, αυτές οι κατασκευές κρύβουν την ουσία μιας αρχιτεκτονικής πράξης, εκφράζουν το ήθος της αρχιτεκτονικής, αφού καταφέρνουν να υπακούουν σε κανόνες, όσον αφορά την κατασκευαστική τους δομή, εναρμονίζονται πλήρως κάθε φορά με το περιβάλλον τους, εντάσσονται στον φυσικό τόπο, καλύπτουν κατά βάση λειτουργικές ανάγκες και παραμένουν ταπεινές ως προς το μέγεθος, τη μορφή και το χαρακτήρα τους γενικότερα. Σε αυτές τις ανώνυμες κατασκευές συναντά κανείς την απλότητα και όχι απλοϊκότητα, της αρχιτεκτονικής. “ Ο μάστορας ήταν ο αρχιτέκτονας του τόπου του, αφού τον δομούσε με τη σοφία του, με την έμπνευσή του, με τη δεξιοσύνη του, στήνοντάς τον με αρχές και ιδέα. Έφτιαχνε έργα και μαζί τόπους, τοπία, περιβάλλοντα, προορισμούς. Όλα στέρεα -

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

όσο τα πνοούσε-, γιατί είχε βέβαιο και σοφά μελετημένο σκοπό: να δώσει ολότη. Η ιδέα τους ήταν φιλοσοφημένη, μα και η αρχιτεκτονική τους καλλιτεχνική. Δεν ήθελαν να ταράξουν τον τόπο, να τον αναστατώσουν, μα να τον μαζέψουν γύρω από το σκοπό και να τον κραταιώσουν γι' αυτό. Διότι, η συμπεριφορά των ανθρώπων της υπαίθρου προς τη γη, ήταν σεβαστική. Η κάθε πράξη τους μετρούνταν, για να μη γενεί καταχρηστική.[57]

[57] Α.Β. Καπετάνιος, http://www.greekarchitects.gr/gr/γαιας-αναγνωσμα/ξερες-λιθιες-id4756 , 20.02.2012

Η ξερολιθιά κρύβει μια φιλοσοφία ως προς την κατασκευή της. Η λογική της, ήταν το μέτρο, η οικονομία της ύλης, των κινήσεων, των επεμβάσεων στη γη, γι' αυτό και οι πέτρες για την ξερολιθιά προέκυπταν συνήθως μέσα από το ίδιο το χωράφι, όταν καθαριζόταν το έδαφος προκειμένου να γίνει καλλιεργήσιμο. Όμως, υπήρχαν φορές, που έπρεπε οι πέτρες να κουβαλούνται από μακριά. Αυτό ήταν επίπονη διαδικασία, αφού τις μετέφεραν οι ίδιοι με τα χέρια τους ή με την ξυλογαϊδάρα, μια τεχνική με σχοινιά και ξύλα, που τα στερέωναν στο γάιδαρο και με τη βοήθεια του, τις μετέφεραν.

Οι πέτρες που χρησιμοποιούνταν στα θεμέλια των τοίχων αντιστήριξης, οι λεγόμενες μπατικές, έπρεπε να είναι σταθερές, επειδή σε αυτές στηριζόταν η ξερολιθιά. Για το λόγο αυτό, ήταν μεγαλύτερες σε μήκος από τις άλλες και έπρεπε να μπουν με τη μεγάλη διάσταση κάθετα μέσα στο χώμα και να πιάνουν στην παραπάνω πεζούλα. Οι μπατικές πέτρες βρίσκονται κυρίως στη βάση, στα θεμέλια της κατασκευής, αλλά υπάρχουν ανά διαστήματα και στα υπόλοιπα επίπεδα της ξερολιθιάς. Αυτές στερέωναν τον τοίχο στη γη και λειτουργούσαν σαν

καρφιά εξασφαλίζοντας μεγαλύτερη σταθερότητα στην κατασκευή. Οι υπόλοιπες πέτρες μικρότερου μεγέθους, που αποτελούν το σώμα του τοίχου, ονομάζονται δρομικές, και ήταν αυτές που διαμόρφωναν την όψη του.

Οι τοίχοι αυτοί λοιπόν, εξέφραζαν ένα όριο ως προς την ιδιοκτησία και τη διαχείριση της γης, αλλά αποτελούσε και ένα όριο στον περιπατητή. Αυτό το όριο όμως δε χώριζε λειτουργίες, καθώς και μετά από αυτό,

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

συνέχιζε υπό την ίδια καλλιεργήσιμη μορφή, να εκτείνεται η γη. Το όριο των ξερολιθιών εντάσσεται κάθε φορά, σε ένα συνεχές ενιαίο όλον, που αναγνωρίζεται από τον άνθρωπο ως καλλιεργήσιμη έκταση. Η όλη διαχείριση αυτού του τμήματος γης ήταν αποτέλεσμα εμπειρίας, γνώσης, συμπεριφορών, και φιλοσοφίας εντέλει των κατοίκων του τόπου, που μέσα από τους χειρισμούς τους, διαφαινόταν ο πολιτισμός τους. Ένας πολιτισμός, που τον χαρακτήριζε κάθε φορά ένας συγκεκριμένος τρόπος ζωής, ως απόρροια των συνθηκών του τόπου, των γενικότερων οικονομικοκοινωνικών καταστάσεων και γεγονότων που τον επηρέαζαν, αυτόν και τους κατοίκους του αλλά και των ηθικών, πνευματικών, και πολιτισμικών αξιών, που χαρακτήριζαν την κοινωνία της υπαίθρου.

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Αμπελώνες.

Αυτοί που σκάλιζαν και όργωναν τ' αφράτα χώματα, τα στεγνά, αυτοί που αλώνιζαν τα κριθάρια, αυτοί που σκυμμένοι κουλούριαζαν και τρυγούσαν τις αμπελιές. Οι "καλλιτέχνες", γιατί μια τέτοια γη, τέχνη χρειάζεται για να δώσει το πιο πολύτιμο προϊόν της, το κρασί. Και όταν τα Παυωμερίτικα ιστιοφόρα άνοιγαν πανιά για τις θάλασσες του Βορρά, το δικό τους βιός κουβαλούσαν στ' αμπάρια τους, για τα πέρατα του κόσμου... Κι από τον δικό τους κάμπο έσπρωχναν πίσω στο ιδρωμένο μέτωπο την τραγιάσκα και σήκωναν το χέρι ν' αποχαιρετήσουν το βιος που έφευγε, αλλά και να καλωσορίσουν το βιος που έμπαινε.

Καδιώ Κολύμβα

Η Σαντορίνη είναι ο αρχαιότερος αμπελώνας της Ευρώπης και ίσως ολόκληρου του κόσμου, καθώς υπάρχουν ευρήματα ανασκαφών 3.500 χρόνων, που επιβεβαιώνουν τη στενή σχέση της με το κρασί. Στην προϊστορική Θήρα πριν από την έκρηξη του ηφαιστείου φαίνεται ότι υπήρχε αμπελώνας καθώς έρευνες έχουν εντοπίσει πατητήρια, κουκούτσια και άλλα ίχνη, που φτάνουν τόσο πίσω χρονολογικά. Τετρακόσια χρόνια μετά την έκρηξη, όταν κατοικήθηκε ξανά το νησί, εντοπίζονται και πάλι ίχνη καλλιέργειας του αμπελιού.

Από το 18ο αιώνα και μετά, αναπτύσσεται ιδιαίτερα η αμπελοκαλλιέργεια, με αποτέλεσμα σήμερα να θεωρείται σχεδόν μονοκαλλιέργεια. Στην υψηλή ποιότητα των αμπελιών και του κρασιού συμβάλλει το έδαφος, το οποίο απορροφά τους θερμούς υδρατμούς που εκλύονται από το ηφαίστειο και τους μεταδίδει στα αμπέλια, βοηθώντας στην ομαλή ωρίμανσή τους και υποκαθιστώντας την έλλειψη νερού. Στη φύση, διακρίνει κανείς τους νόμους της ισορροπίας, αφού διαθέτει τους μηχανισμούς, τη δύναμη, την “ευφυΐα” να μετατρέπει σε πλεονεκτήματα, τα φαινομενικά μειονεκτήματα. Το αμπέλι έχει προσαρμοστεί επί αιώνες στο ηφαιστειογενές και πορώδες

Πηγή: Προσωπικό αρχείο

χώμα του νησιού, στο οποίο λόγω της ελάχιστης έως μηδενικής περιεκτικότητας σε οργανική ουσία, δεν αναπτύσσεται η φυλλοξήρα και άλλα μικρόβια. Η ιδιαιτερότητα στην καλλιέργεια των αμπελώνων στη Σαντορίνη εμφανίζεται στον τρόπο, που καταφέρνουν τελικά να ριζώσουν στη γη, με τη βοήθεια του ανθρώπου. Από τέτοια απλά παραδείγματα διαφαίνεται, πώς η δομή του τόπου, που αφορά το έδαφος, το κλίμα, τις φυσικές συνθήκες που κυριαρχούν, σε συνδυασμό με τους

οικονομικούς και κοινωνικοπολιτισμικούς παράγοντες που τον επηρεάζουν κάθε φορά, συνδιαμορφώνουν τον τρόπο κατοίκησής του, άρα και την ταυτότητα του, που καταφέρνει από γενιά σε γενιά να φτάσει μέχρι το σήμερα και να καθορίσει και το τοπίο της Σαντορίνης.

Προκειμένου λοιπόν, οι αμπελώνες να αντέξουν στις υψηλές θερινές θερμοκρασίες και στην παρατεταμένη ξηρασία, να διατηρήσουν την υγρασία, που προέρχεται από τη θαλασσινή ομίχλη και να προστατευθούν παράλληλα από τους δυνατούς ανέμους, οι αμπελουργοί υιοθέτησαν και τελειοποίησαν μια αρχέγονη τεχνική κλαδέματος, τις λεγόμενες "κουλούρες". Πρόκειται για ένα χαμηλό φυτικό καλάθι, που σχηματίζεται με το κλάδεμα, όπου πλέκουν μεταξύ τους τις αμπελόβεργες, μέσα στο οποίο ωριμάζουν προφυλαγμένα τα σταφύλια, χωρίς να κινδυνεύει η παραγωγή από τα δυνατά χτυπήματα της άμμου, που παρασύρεται από τους εποχιακούς ανέμους. Για τον ίδιο λόγο, ο σαντορινιός αμπελώνας παραμένει αραιοφυτεμένος και οργανωμένος σε πεζούλες. Παράλληλα, τα φυτικά προστατευτικά καλάθια, γνωστά και ως "αμπελιές", επιτρέπουν στα φυτά να δεχτούν την ευεργετική επίδραση των μελτεμιών,

Πηγή: Διαδίκτυο

Ντοκιμαντέρ: Η βάρδια του πελεκάνου

που αποτρέπουν τις θερμοκρασιακές εξάρσεις. Πουθενά αλλού οι αμπελιές δεν είναι τόσο χαμηλές και στρογγυλές σαν στεφάνια. Είναι ολόκληρη τέχνη να ξεκινήσεις μια στρογγυλή αμπελιά, που να κρατάει δροσερά τα σταφύλια και να τα προστατεύει από τον αέρα που μαστιγώνει το νησί. Λόγω των ιδιαιτεροτήτων του, ο θηραϊκός αμπελώνας μετατρέπει τον αγρότη σε καλλιτέχνη. “Το κλίμα έχει αναγκάσει χρόνια τώρα τους αγρότες να βρουν λύσεις. Κλαδεύουν χαμηλά, κάνουν δύο κουλούρια και ένα καλάθι, τη λεγόμενη "γυριστή", τεχνικές που δεν μπορεί να κάνει ο οποιοσδήποτε.[58] Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά των σαντορινιώτικων αμπελώνων, σε συνδυασμό με την ιδιαίτερη ανθρώπινη φροντίδα, καθώς για τους σαντορινιούς αγρότες το αμπέλι τους ήταν μέλος της οικογένειας τους και του έδιναν και όνομα, όπως περιγράφουν οι ντόπιοι, η διαμόρφωση του εδάφους σε αναβαθμίδες για την διευκόλυνση της καλλιέργειας και ο ειδικός τρόπος κλαδέματος των φυτών σε σχήμα

[58] Ντοκιμαντέρ: Η βάρδια του πελεκάνου, Σενάριο – Σκηνοθεσία: Λία Μπίνζερ, Παραγωγή: studioCrocus, Νίκος Μάνεσης, 2011

κουλούρας για την προστασία των σταφυλιών υποδηλώνει ένα “κατοικείν”. Το αποτέλεσμα αυτού του τρόπου κατοίκησης “φτάνει στα μάτια” του περιηγητή, ταξιδιώτη, κατοίκου ως τοπίο, ως μια εικόνα μέσω της οποίας διαφαίνεται η φροντίδα για τον τόπο, για τη γη, η τέχνη καθώς και η ιδιαίτερη τεχνική, που απαιτήθηκε αλλά δε διαφαίνονται οι λόγοι που συνδιαμόρφωσαν αυτό το κατοικείν, δηλαδή το πώς οι ανάγκες που υπήρχαν σε συνδυασμό με τις συνθήκες του τόπου καθόρισαν τον

Ντοκιμαντέρ: Η βάρδια του πελεκάνου

τρόπο κατοίκησης. Δεν κατανοείται ο μόχθος και η ευρηματικότητα που απαιτήθηκε προκειμένου να επεξεργαστεί κατ' αυτό τον τρόπο το έδαφος, το πως ο ίδιος ο τόπος επέδρασε στον άνθρωπο και το κυριότερο είναι πως πίσω από αυτές τις επιλογές κρύβεται η φυσική ανάγκη του ανθρώπου να παράξει έργο, η φιλοδοξία της επιβίωσης, καθώς και μια φιλοσοφία ζωής, η οποία προκύπτει τελικώς από την ανάγκη του να ενσωματωθεί σε ένα σύστημα, να συμπράξει με τον τόπο, ακολουθώντας την αρχή της όσο το δυνατότερο ελάχιστης επέμβασης στο φυσικό έδαφος, που καταλήγει στην καλλιέργεια του, την επεξεργασία του και στην προσαρμογή των κατοίκων σε αυτό.

Κάναβα.

Το αγροτικό σπίτι βρίσκεται είτε στις παρυφές ενός οικισμού, όπου υπάρχει σχετική άνεση χώρου για τις καθημερινές δραστηριότητες και την εκτροφή των ζώων ή στην ύπαιθρο. Γύρω από τον κύριο χώρο διαμονής

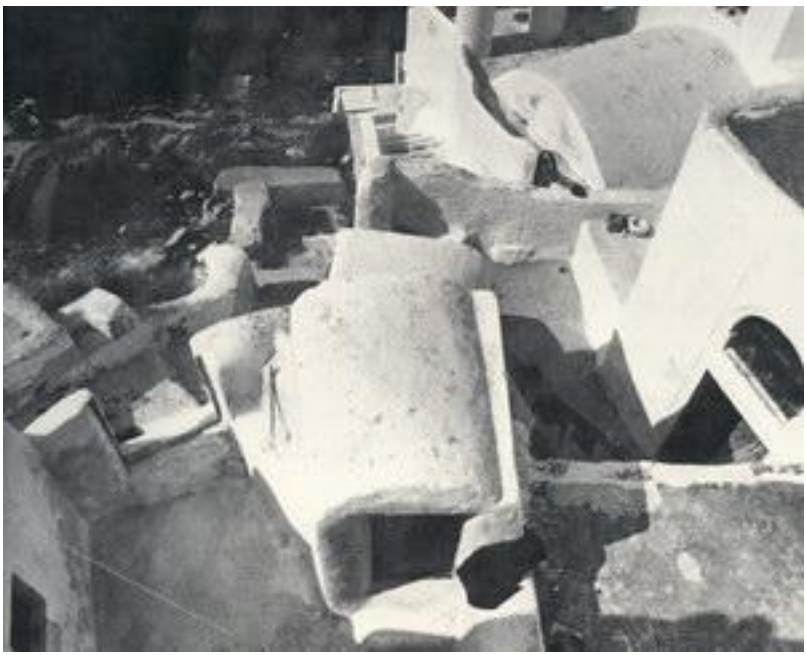

Πηγή: Τα Θεόχτιστα, Άρης Κωσταντινίδης, (1995)

υπάρχει απαραίτητα μια μεγάλη αυλή και μια σειρά από βοηθητικούς χώρους σε παράταξη, όπως στάβλος, κοτέτσι, στέρνα, κάναβα και άλλα. Τα περισσότερα σπίτια της Σαντορίνης ανεξαίρετα, διέθεταν υπόγειες δεξαμενές, τις στέρνες, στις οποίες συγκεντρωνόταν το βρόχινο νερό, επειδή το νησί είναι άνυδρο. Η στέρνα μπορεί να βρεθεί είτε στο εσωτερικό του σπιτιού είτε, συνηθέστερα, στην αυλή σε επαφή με το σπίτι ή τον περίβολο.

Κάναβα ονομαζόταν το κτίσμα, που στέγαζε τις αγροτικές και κυρίως οινοποιητικές δραστηριότητες των αγροτικών οικογενειών. Τα παλαιότερα χρόνια δεν υπήρχε καπετανόσπιτο χωρίς κάναβα. Πρόκειται για έναν χώρο με συγκεκριμένη αρχιτεκτονική, όπου σε αυτόν γινόταν κυρίως η οινοποίηση του κρασιού. Η διαδικασία του τρύγου γινόταν τις πρωινές ώρες, κατά τις οποίες τα σταφύλια μεταφέρονταν μέσα σε κοφίνια στην κάναβα για να αποκτήσουν μια σταθερή θερμοκρασία και μετά οινοποιούνταν. Στο σκοτεινό υπόσκαφο πατητήρι που βρισκόταν μέσα στην κάναβα, πατούσαν τα σταφύλια, είτε για ερυθρή, είτε για λευκή οινοποίηση, ο μούστος έτρεχε στο ληνό, το οποίο ήταν επίσης κτιστό υπόσκαφο και στη συνέχεια μετέφεραν το κρασί κατευθείαν στις άφορες, τα

Πηγή: Διαδίκτυο

βαρέλια. Το πρώτο μέρος της κάναβας είναι ανοικτό και πιο κοντό, με δύο παράθυρα, το ένα στο Βορρά και το άλλο στο Νότο, έτσι ώστε να αερίζεται ο χώρος από τις αναθυμιάσεις. Στη Φοινικιά, όπου έμεναν κυρίως οι άνθρωποι του κάμπου, αμπελουργοί, γεωργοί, ζευγάδες, οι κάναβες ήταν ισάριθμες με τα σπίτια και ξεχώριζαν μόνο από τη χαρακτηριστική δίφυλλη τοξωτή τους είσοδο, που έπρεπε να είναι φαρδιά για να χωρούν να περάσουν τα μεγάλα βαρέλια, οι άφορες. Τα μοναδικά ανοίγματα σε

μια κάναβα ήταν αυτή η δίφυλλη τοξωτή πόρτα, το παράθυρο στην οροφή πάνω από το πατητήρι, απ' όπου έριχναν τα σταφύλια και ο ανεμολόγος που χρησίμευε για τον αερισμό του χώρου.

Η ομοιότητά τους με τα σπίτια τονίζεται, επειδή διαθέτουν αυλές και μικρούς βοηθητικούς χώρους. Στο εσωτερικό της η κάναβα αποτελείται από έναν ή περισσότερους θόλους. Στον απλούστερο τύπο της κάναβας με τον ένα θόλο συναντά κανείς τις δυο σειρές με βαρέλια, τις στίβες, που αφήνουν ανάμεσά τους διάδρομο. Τα βαρέλια τοποθετούνταν στη σειρά πάνω σε χαμηλούς χτιστούς πάγκους ή και σε μεγάλα ξύλα, τα λεγόμενα σκαριά. Στο σημείο, που τελειώνουν τα βαρέλια βρίσκεται ο ληνός, ένας κατακόρυφος κυλινδρικός λάκκος μέσα στο έδαφος βάθους 70-130 εκατοστά και πλάι του ως το τέλος του θόλου, το πατητήρι, πίσω από έναν χαμηλό τοίχο. Τα σταφύλια πατιούνταν στο πατητήρι και ο μούστος ακολουθώντας ένα ειδικό κανάλι έτρεχε μέσα στο ληνό και από εκεί, με τη χρήση δοχείου, γέμιζαν τα βαρέλια. Κάθε κάναβα έχει δύο πατητήρια και δύο κυλινδρικές δεξαμενές βυθισμένες στο έδαφος, τους ληνούς και ορισμένες από αυτές διαθέτουν και

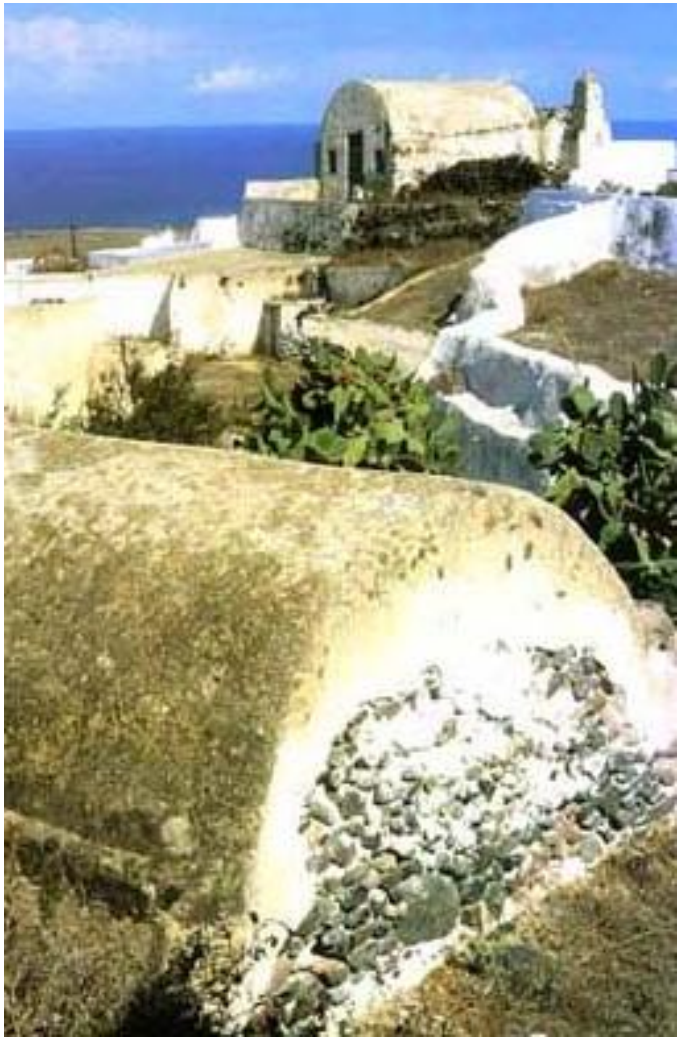

Πηγή: Τα Θεόχτιστα, Άρης Κωσταντινίδης, (1995)

τρίτο ληνό καθώς και αποστακτήριο ρακής.

Οι πλούσιοι νοικοκυραίοι είχαν φτιάξει τις μεγάλες κάναβες και όσοι δούλευαν γι' αυτούς και είχαν λίγα αμπέλια, έφτιαξαν και δικές τους, μικρότερες.

Ο Δ. Φιλιππίδης έχει αναφέρει πως όσο πλούσια είναι η ποικιλία των σπιτιών που κτίζονταν στο νησί, άλλο τόσο είναι και η φαντασία με την οποία σχηματίζονταν οι κάναβες και μάλιστα με περιορισμένα μέσα και με ντόπια ηφαιστειακά υλικά.

Η διαδικασία του τρύγου, η βέντεμα, όπως την ονομάζουν οι κάτοικοι της Σαντορίνης, ήταν για αυτούς, παρά την επίπονη γεωργική εργασία μια γιορτή, ένα πανηγύρι. Η περίοδος του τρύγου είχε μία πολυσήμαντη, κοινωνική βαρύτητα για τα χωριά της Σαντορίνης. Η βενετική λέξη Vendemma σημαίνει συγκομιδή. Λέγεται από τους ντόπιους του νησιού πως όποιος έζησε τη βέντεμα στο νησί την παλιά εποχή δεν θα την ξεχάσει ποτέ. Βάση της παράδοσης οι Σαντορινιοί περίμεναν ανυπόμονοι να χτυπήσει η μεγάλη καμπάνα της Παναγιάς 36 φορές για να αρχίσει ο τρύγος. Ο κάμπος γέμιζε από ντόπιους κυρίως άντρες αγρότες, πολύ νωρίς

Πηγή: Διαδίκτυο

το πρωί πριν ξημερώσει η μέρα για να είναι δροσερά τα σταφύλια από τη νύχτα και να μην θρύβονται και ξεκινούσε η συγκομιδή. Τα μόνα σταφύλια που πατούσαν την ίδια ημέρα ήταν εκείνα που προορίζονταν για το νυκτέρι. Την ίδια ώρα έφταναν οι οργανοπαίκτες και ξεσήκωναν τον κόσμο με τους χορούς μέσα στην αυλή της κάναβας. Τη μέρα που τελείωνε και το πάτημα των σταφυλιών, στα μέσα του Σεπτέμβρη, ο φρέσκος μούστος συγκεντρωνόταν σε βαρέλια μαζί με το ρετσίνι, για σαράντα, περίπου, μέρες και οργανωνόταν μεγαλύτερη γιορτή. Στις 22 Οκτωβρίου, ημέρα του Αγίου Αβερκίου, που ολοκληρωνόταν η συγκομιδή, οι ιδιοκτήτες πήγαιναν στις κάναβες άνοιγαν τα βαρέλια και δοκίμαζαν τα

καινούργια κρασιά. Στη συνέχεια έρχονταν οι έμποροι και αγόραζαν κρασί από το χωριό γεγονός που έπαψε να συμβαίνει στις αρχές του 20ου αιώνα, με συνέπεια οι κάναβες να πάψουν να λειτουργούν γύρω στο 1960.

Μέσα από την παραπάνω περιγραφή, αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία που είχε η γη και η καλλιεργημένη γη εκτενέστερα για τους ανθρώπους εκείνης της εποχής. Στις κάναβες, πέρα από το μούστο αποθήκευαν τον κόπο τους, τις αναμνήσεις τους, τις εμπειρίες τους από την περίοδο του τρύγου, την καθημερινότητα τους. Η κατασκευή και η αρχιτεκτονική τους κρύβει ένα μεράκι, μια φροντίδα, που παρά τα περιορισμένα μέσα που διέθεταν, κατάφερναν να διαμορφώσουν το χώρο αποθήκευσης τους έτσι όπως οι ανάγκες το απαιτούσαν, με τα ανοίγματα που χρειάζονταν εκεί όπου χρειάζονταν, με τη μεγάλη πόρτα που απαιτούταν και με μια γενικότερη διάθεση να συμβεί στο κτίσμα ό, τι χρειάζεται προκειμένου να καλύψει τις βιοτικές ανάγκες, που η λειτουργία και η χρήση του ζητούσε.

Στις μεγάλες κάναβες που τώρα σωπαίνουν κλειδωμένες, με τις πέτρινες αυλές μπροστά και τις αλιτάνες, όπου θεριεύουν πελώριες φραγκοσυκιές, μπορεί κανείς και σήμερα –αν επιμείνει- ν' ακούσει το παρελθόν. Μπορεί να τις δει γεμάτες κόσμο, γεμάτες κοφίνια λυγαριάς, μπορεί να μυρίσει το χυμό των σταφυλιών και ν' ακούσει τα βιολιά και τα τραγούδια της βεντέμας...

Καδιώ Κολύμβα

Εν δυνάμει κατακλείδα.

Σε τόπους εκδηλώνεται, εκφράζεται, “χωροθετείται” η ίδια η ζωή, η κατοίκηση. Ο άνθρωπος μιλά για το χώρο μέσω του τόπου, μέσω δηλαδή, αυτού που μπορεί να βιώσει και να αντιληφθεί.

Στους τόπους που αναφέρθηκαν, ενυπάρχει μια αμεσότητα, μια ειλικρίνεια που προκύπτει από ένα βασικό συντελεστή, την ανάγκη. Εκείνη την ανάγκη όμως, που αφορά την επιβίωση και διαμορφώνει στους ανθρώπους μία φιλοσοφία ζωής. Εκείνη την ανάγκη, που μεταφέρεται στους τόπους τους ως επιθυμία κι έχει ως αποτέλεσμα η κάθε αιτία, το κάθε “γιατί” να συναντά ένα “επειδή” κι αυτές οι ερωταπαντήσεις γίνονται μέσω του αποτελέσματος, που είναι ο τόπος. Για το λόγο αυτό αναφέρθηκαν και ανώνυμα αρχιτεκτονικά παραδείγματα, που παράχθηκαν από μάστορες και αγρότες, μέσω των οποίων υποδηλώνεται μια θεμελιακή έκφραση της ζωής και περιγράφεται ο τρόπος που κατοικήθηκε η Σαντορίνη

από τους αγρότες, το πώς δηλαδή η ίδια η ζωή έχτισε τόπους. Όπως αναφέρει ο Μιχελής στην ύπαιθρο οι άνθρωποι μεγαλώνουν σαν τα φυτά. Προσαρμόζονται στο κλίμα, στη γεωγραφική θέση και σε όλες τις δυνατότητες που τους προσφέρονται. Για το λόγο αυτό οι κατοικίες στα χωριά φτιάχνονται σύμφωνα με τις ανθρώπινες ανάγκες. Στις πόλεις, αντίθετα, ο άνθρωπος τείνει, κατά το μάλλον ή ήττον, να ξεχάσει τις φυσικές συνθήκες και ζει κατά κάποιο τρόπο εκτός τόπου και χρόνου σε μια τεχνητή περιοχή, ξεχνώντας συχνά που βρίσκεται ο Βορράς και που ο Νότος. Έχει λοιπόν, την τάση όχι να προσαρμόζει το σπίτι στις ανάγκες του, αλλά τις ανάγκες στο σπίτι.[59]

Όταν αυτόν τον τόπο, τελικά, τον αντικρύσει ο περιπατητής, που δε συνέπραξε στη δημιουργία του θα τον διακρίνει μέσω του βλέμματος, θα τον παρατηρήσει, εξετάσει, αναλύσει, ερμηνεύσει, ερωτευτεί και εκεί ακριβώς δημιουργείται το τοπίο. Ο τρόπος όμως που θα διαμορφωθεί το τοπίο συσχετίζεται με κοινωνικο-πολιτισμικούς παράγοντες που κάθε κοινωνία και εποχή

[59] Π. Μιχελής, Αισθητικά θεωρήματα, Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, 2006, σελ.230

ορίζει καθώς και από μια καθαρά προσωπική βιωματική προσέγγιση. Το τοπίο όμως, αυτή η “εικόνα” που πλάθεται, καθώς επρόκειτο για ένα νοητικό δημιούργημα του ανθρώπου και προκύπτει κυρίως μέσω του αισθήματος, έχει την τάση ο άνθρωπος να το χρησιμοποιεί για να περιγράψει και χαρακτηρίσει συνολικά έναν τόπο.

Αναλόγως τον τρόπο με τον οποίο θα προσεγγίσει κανείς την έννοια του τοπίου, θα συναντήσει και μία από τις εννοιολογικές εκφάνσεις του. Κατ’ αυτό τον τρόπο στην προκειμένη έρευνα διακρίνεται μια συγγένεια ανάμεσα στο τοπίο και τον τόπο, αφού το ένα είναι παράγωγο του άλλου και μια διαφορά στην περίπτωση της τέχνης ή της λογοτεχνίας, όπου μέσω του τοπίου δημιουργούνται φαντασιακοί τόποι. Ο τόπος δηλαδή, παράγει τοπία και η τέχνη μέσω του τοπίου δημιουργεί φαντασιακούς τόπους, Έτσι, με αυτό το κείμενο, έγινε μια προσπάθεια να περιγραφούν τόποι μέσω του τοπίου, να κατανοηθούν τα αίτια, ο μόχθος αλλά και η χαρά που κρύβεται, πίσω από τους αρμονικά εν’ τέλει διαμορφωμένους τόπους, που χαρακτηρίζουν έναν πολιτισμό και μια στάση ζωής.

Ίσως κατ’ αυτό τον τρόπο αντιληφθεί κανείς πως αντί να προστατεύονται τα τοπία, όπως λέγεται, θα έπρεπε να

δίνεται σημασία και να εστιάζεται το ενδιαφέρον στους τόπους, που παράγουν τοπία. Σε αυτή τη φράση εννοείται, πως πέρα από το ενδιαφέρον που προσανατολίζεται κυρίως στην προστασία των τοπίων, δηλαδή της αποκρυσταλλωμένης εικόνας του εκάστοτε τόπου, θα ήταν καλό να αναδειχθούν, γνωστοποιηθούν και αξιολογηθούν και οι δραστηριότητες των κατοίκων, ο τρόπος κατοίκησης τους, οι τεχνικές που χρησιμοποιούσαν, η φιλοσοφία που τους διακατείχε, από το μάζεμα του σταφυλιού, το στήσιμο της ξερολιθιάς, μέχρι και τη δημιουργία ολόκληρων οικισμών. Ίσως κατ' επέκταση αναρωτηθεί κανείς τί θα μπορούσε από αυτές τις δραστηριότητες και τον τρόπο ζωής γενικότερα να ενσωματώσει στη σημερινή ζωή. Όλη αυτή η γνώση θα προσέφερε μια εμβάθυνση ως προς την ουσία και την ηθική του τόπου άρα και ως προς την συνολική εικόνα- τοπίο- που τον περιγράφει και κατ' επέκταση ως προς την αρχιτεκτονική του, καθώς η αρχιτεκτονική είναι το μέσο με το οποίο η ζωή χτίζει το περιβάλλον της προκειμένου να υπάρξει, να σταθεί σε τούτο τον κόσμο και αποτελεί την αμεσότερη έκφραση του τρόπου κατοίκησης, που χαρακτηρίζει την εκάστοτε κοινωνία, κοινότητα, χωριό.

Ένα ταξίδι.

Ξεκινώντας μια έρευνα γύρω από την αντίληψη του χώρου, αναζητώντας τους παράγοντες, που την καθορίζουν, την επηρεάζουν και τελικώς τη διαμορφώνουν, συνειδητοποιεί κανείς, πως είναι ριγμένος σε ένα λαβύρινθο σκέψεων, εννοιών και αισθημάτων, που όμως διαφέρει από το λαβύρινθο, που έχουμε όλοι κατά νου, καθώς δεν υπάρχει μια “πρότυπη” πορεία, που καταλήγει στην είσοδο ή την έξοδο. Αντίθετα, είναι ένας λαβύρινθος, δίχως αρχή και τέλος, που όσο προχωρά κανείς, συνεχώς ανακαλύπτει. Όπου κι αν σταθεί κανείς, μπορεί να θεωρήσει το σημείο εκείνο ως αρχή ή ως τέλος. Στην ουσία, όμως, αυτή η αναζήτηση της αλήθειας δεν τελειώνει, γιατί τα πάντα αλληλοεξαρτώνται και αλληλοεπηρεάζονται και τα πάντα εννοούνται ως αυτά, που συντελούν στη διαμόρφωση της αντίληψης του χώρου και της εμπειρίας σε αυτόν.

Μέσω αυτής της έρευνας εξετάζονται και ερμηνεύονται κατά κάποιο τρόπο τα αισθήματα, οι σκέψεις και οι πνευματικές διεργασίες, που δημιουργούνται στον άνθρωπο, ερχόμενος σε επαφή με τον τόπο, κατανοώντας

πως ο άνθρωπος είναι το περιεχόμενο του χώρου κι αυτός δίνει στο χώρο ερμηνείες, χρήσεις και δυνατότητες, που ο ίδιος ο χώρος αδυνατεί να παράξει από μόνος του. Όπως έχει αναφέρει ο Rodin, ο άνθρωπος είναι ένας ναός που βαδίζει.

Zadok Ben-David, Leftovers, (2006)

. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία.

- M. Heidegger, Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι, Μτφ: Γ. Ξηροπαΐδης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008

- M. Heidegger, Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος, Μτφ: Αβραμίδου Ιωάννα, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008

- Σταύρος Σταυρίδης, Συμβολική σχέση με το χώρο, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1990

- Christian Norberg – Schulz, Genius Loci, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 2009

- G. Bachelard, Η ποιητική του χώρου, μτφ: Ε. Βέλτσου, Ι. Χατζηνικολή, Εκδ: Χατζηνικολή, Αθήνα, 1982

- Αριστοτέλης, Μετά τα φυσικά, μτφ: Β. Κάλφας, Εκδ: Πόλις, Αθήνα, 2009

- Juhani Pallasmaa, The eyes of the skin, Wiley-Academy, Great Britain, 2005

- Ι. Στεφάνου, Η φυσιογνωμία ενός τόπου, Ο χαρακτήρας της ελληνικής πόλης τον 21ο αιώνα, Ε.Μ.Π.& ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα, 2001

- M. de Beistegui, Thinking with Heidegger, Indiana University Press, USA, 2003

- Maurice Merleau-Ponty, Η αμφιβολία του Σεζάν, Το μάτι και το πνεύμα, Μτφ: Α.Μουρίκη, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1991

- Antoine de Saint-Exupéry, Le petit prince, 1946

- Δ. Α. Φατούρος, Η Επιμονή της Αρχιτεκτονικής, Αθήνα, Καστανιώτης, β΄ εκδ., 2004

- Ήπιες επεμβάσεις & προστασία ιστορικών κατασκευών, Πρακτικά 1ου εθνικού συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού,

4η εφορεία νεότερων μνημείων, ΤΕΕ, Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας

- G. Simmel, J. Ritter, E. Gombrich, Το Τοπίο, Μτφ: Γ. Σαγκριώτης, Λ.Αναγνώτου, Ν. Δασκαλο-θανάσης, εκδ. Ποταμός, 2004

- Γ. Δ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό της νέας ελληνικής, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Αθήνα, 1998

- Κ. Μωραΐτης, Τοπίο Πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου, Ε.Μ.Π, 2005

- Janmes Corner, "Terra Fluxus" στο The Landscape Urbanism Reader, Charles Waldheim (επιμ.),Princeton Architectural Press, Νέα Υόρκη, 2006

- Εφημερίς της κυβερνήσεως, Τεύχος Α, Κεφ.Α, σελ. 393 "Landscape means an area as perceived by people whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors"

- Ε. Μανωλάς, Το φυσικό περιβάλλον στην αρχαία Ελλάδα, Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 2010

- Dimitris Pikionis, Architect 1887-1968, A Sentimental Topography', Architectural Association, London, 1989

- Λαγόπουλος Α.Φ., Επιστημολογίες του νοήματος, Δομισμός και Σημειωτική, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2005

- Σταυρίδης Σ., Μνήμη και εμπειρία του χώρου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006

- Κ. Μανωλίδης, Ωραίο, φριχτό και απέριττο τοπίον, εκδ. Νησίδες, 2003

- Mitchell, Don cultural geography, A critical introduction, Oxford Massachusets, 2000, Blackwell

- M. Heidegger, Η προέλευση του έργου τέχνης, μτφ: Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1986

- Θ. Σ. Τερκενλή, Το Πολιτισμικό Τοπίο: Γεωγραφικές Προσεγγίσεις, Εκδόσεις Παπαζήση και Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα, 1996

- Π. Μιχελής, Αισθητικά θεωρήματα, Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, 2006

- Ξηροπαΐδης Γ., Κονταράτος Σ., Κοτιώνης Ζ., Σεμινάριο, "Περί του τόπου: Απόπειρα μιας εννοιολογικής προσέγγισης", 2009-10

- Α. Οικονόμου, Από τον τόπο στο τοπίο. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του ελληνικού νησιωτικού αγροτικού τοπίου μέσα από εθνογραφικά παραδείγματα, 23.01.2012

- Perec G., Χορείες χώρων, Espèces d' espaces, Μτφ: Α. Κυριακίδης, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 2000

Περιοδικά - Διαδίκτυο.

- Mark Wigley, Άρθρο, Η αρχιτεκτονική της ατμόσφαιρας, 11η διεθνής έκθεση αρχιτεκτονικής, Μπιενάλε Βενετίας, http://www.athensbysound.gr/ABS_catalogue.pdf

- Γεράσιμος Βώκος, Άρθρο, Ο φιλόσοφος της νέας εποχής Η κριτική του καθαρού λόγου, Το Βήμα, 25.04.2004, http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=158503

- Χ. Χάρη , Το τοπίο ως τόπος παραγωγής και τρόπος θέασης, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τεύχος 45/2009

- Δ.Α. Φατούρος, Το τοπίο: ένας κατάλογος σημειώσεων, Περιοδικό: Αρχιτέκτονες, Τεύχος: 45/2009

- Ι. Στεφάνου, Περί τόπου και τοπίου, Ποιητική του τοπίου, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τεύχος 45/2009

- Μ. Σουβατζίδης, Ουτοπία - Δυστοπία, Συναισθηματική τοπιογραφία Βιοκλιματικός Σχεδιασμός, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, Τεύχος 44/2004

- Π. Μάντζου, Δ. Πολυχρονόπουλος, Απογειωμένα τοπία του θεάματος, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τεύχος 45/2009

- Α. Αντονάς, Τοπιογραφήματα, Περιοδικό: Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος 35/2001

- Κ. Κρόκος, Αρχιτεκτονικά Θέματα, Τεύχος: 23/1989

- Γ. Ζαβιτσάνου, Ξερολιθιές, μικρά αρχιτεκτονικά θαύματα, Καθημερινή, Αθήνα, 20.08.06

- http://www.greekarchitects.gr/gr/γαιας-αναγνωσμα/ξερες-λιθιες-id4756, 20.02.2012

- http://www.diavouleusi.eliamep.gr/house-policy/προστασία-διαχείριση-και-σχεδιασμός

Διαλέξεις – Μεταπτυχιακές εργασίες- Ομιλίες

- Ν. Σιδέρης, Αρχιτεκτονική και Φαντασίωση, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών “

Σχεδιασμός- Χώρος - Πολιτισμός, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2005, http://www.ntua.gr/archtech/forum/sideris/sideris_keimeno.htm

- Α. Κουβελά, Φύση, Γεωμετρία, Αρχιτεκτονική, Αθήνα, 1994, http://www.ntua.gr/arch/geometry/tns/agnes/keimena.htm

- Ν. Ρούσσου, Πέρα από την εικόνα, Η λειτουργία της αντίληψης στην εμπειρία του χώρου, 110/2005

- Α. Μιχαντάς, Προσεγγίζοντας το τοπίο, 2008/76

- Β. Τσολάκη, Η Αρχιτεκτονική ως συστατικό του τοπίου, 2004/138

- Β. Γώγου, Α. Τσαπάρογλου, Το ασυνείδητο στην αρχιτεκτονική έκφραση. Δυναμική και συμβολισμός, Δ.Π.Θ, 2008

- Μ. Κανέλλη, Π. Τεμπριώτης, Χώρου Σιωπή, Δ.Π.Θ, 2011

Για τη Σαντορίνη.

- Μιχαήλ Γ., Παγκρατίου Ελ., Πουλογιάννη Ν., Εγχειρίδιο ξερολιθικών κατασκευών: Τοίχοι, Ιωάννινα, 2009

- Γ. Τριανταφύλλου, Αρχέτυπα, Εκδ: Κ. ΑΔΑΜ, Αθήνα, 2010

- Μιχαήλ. Αντ. Δανέζης, Σαντορίνη 1939-1940, Αθήνα, 1940

- Ιωάννης Μ. Δανέζης, Σαντορίνη: Θήρα, Θηρασιά, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια, Εκδ.Εμμ.Α. Λιγνός, 2001

- Π. Μποζινέκη-Διδώνη, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορικά Μεταλλεία στο Αιγαίο, 19ος -20ος αιώνας, (Μήλος 3-5.10.2003), Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα

- Κωσταντινίδης Α., Τα θεόχτιστα, Τοπία και σπίτια στη σύγχρονη Ελλάδα, Εκδ: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008

- Μονιούδη – Γαβαλά Δ., Σαντορίνη: Κοινωνία και χώρος, 15ος-20ός αιώνας, Εκδ: Ίδρυμα Λουκά και Ευαγγέλου Μπελλώνια, Αθήνα, 1997.

- Σαντορίνη άνθρωποι και ηφαίστειο - 15/07/2012, http://www.ert.gr/webtv/net/item/6012-Santorinh,-anthrwpoi-kai-hfaisteio-15-07-2012#.UVSdXzdGS

- http://kallistorwntas.blogspot.gr/

- http://santo-rinios.blogspot.gr/

Ταινίες.

- Waking life, Σενάριο - Σκηνοθεσία: Richard Linklater, 2001

- Ντοκιμαντέρ: Η βάρδια του πελεκάνου, Σενάριο–Σκηνοθεσία: Λία Μπίνζερ, Παραγωγή: studioCrocus, Νίκος Μάνεσης, 2011